

VEGYES APRÓSÁGOK.

ISMERTETÉSEK, ÉSZREVÉTELEK, FEJTEGETÉSEK.

20. A magyar és finn többesragok.

A NyKözlemények idei I ső füzetében (III, 19. stb.) Hunfalvy úrnak Ahlqvist (finn-magyar) nyomozásairól való ismertető értekezésében néhány pontra akadunk, mely némi bővebb fejtegetésre, illetőleg megvitatásra hív föl. Hunfalvy úr a pluralisképző finn *t*-t egynek állítván a magyar *k*-val, ezt mondja róluk (fent 27. l.): „Honnan származik e rag, nem lehet már tudni, de hogy itt azonos a *t* és *k*, bizonyítják azon megfelelő szók, melyekben *k* és *t* váltakozik, p. o. a finn *yksi*, *kaksi* az esztben *üts*, *kats*; magában a magyar *kettő*, *két* szóban is *k* vagy *h* változott *t*-vé, mert *kettő*, *két* nyilván *keht*, ez meg *kekt*-ből való.“ Semmit sem szólván az állítás ellen, először csak azt alapítsuk meg, miben áll tulajdonképen ez állítás, a mennyiben hangtani betű-váltakozásra vonatkozik, és mire szolgálnak a bizonyítékok. Az állítás azt tartalmazza, hogy egy $f i n n t = m a g y a r k$; továbbá, tekintetbe véve, hogy a szó végén mindig önhangzó után álló pluralisragbetűről van szó, hogy semmiféle mássalhangzóval közvetlen össze nem kötött vagy érintkező finn $t =$ szintilyen magyar k ; végre, tudva levén, hogy a hangzók helyzete nagyon is tekintetbe venni való a hangtani fejlődésükre vagy elváltozásukra nézve, hogy szó végén való finn $t =$ ugyanily magyar k . Már most nézzük, mire szolgálnak a bizonyítékok. Először is azt mutatják, hogy $f i n n k = e s z t t$, még pedig olyan k és t ezek, melyek közvetlen össze vannak kötve vagy érintkeznek *s*-szel, tehát tulajdonképen azt, hogy finn $ks =$ eszt ts ; végre azt, hogy egy magyar h v. k (*keht*, *kekt*, mely mindenesetre egyszersmind finn h , k a *kahte* és *kaksi*-ban) a $m a g y a r$ ban lett *t*-vé, még pedig közvetlen rá következő *t* előtt, tehát tulajdonképen azt, hogy magyar ht , vagy kt helyett

állott be *tt* (a mikor is csak a *kettő* alakot vehetjük számba, mely a szintén substantive használt cseremisz *kokta*-hoz hasonlítható, míg *két* a megrövidült *kok*-nak (e h. *kokt*) felelhet még; a *két* pedig kétség nélkül hosszú önhangzójába olvasztotta el a *kekt*-beli második gutturalist). Látjuk immár, hogy az állítás között és a között a mit bizonyítanak a bizonyítékok, lényeges különbség van, vagyis hogy a bizonyítékok azon állítás bebizonyítására nem is szolgálhatnak. Mert valóban, hogy egy magyar *kekt* lett *kettő* ez teljességgel olyan, milyen az hogy latin *directo*, *octo* lett az olaszban *diritto*, *otto*; ámde azért mégsem lett a latin *foco* az olaszban *foto*, hanem maradt *foco*, a *lacu* nem *lato*, v. *lado*, hanem *lago*, a francziában *lac* stb. Azaz ha *kt* lesz *tt*-vé, ebből korántsem következtethetni, hogy magában álló *k* is *t*-vé lehessen; mert amannak látható oka a consonansok assimilatiója, mely e hangváltásnak az egyszerű *k* = *t*-ra való bizonyító erejét megsemmisíti. Szintén csak az assimilatiónak egy neme, ha finn *ks*-ből az eszben lesz *ts*, mert a dentalis *s* magához közelebb vonja a *k* jellemét is, azaz dentalist tesz helyébe. Nem lehet kétség a felől, hogy ha a fentebbi állítást (finn *t* = *k* pluralisrag) ugyancsak be akarnók erősen is meggyőzőleg bizonyítani, ez csak olyan hasonlítási példák elegendő számával lehetne, milyenek ezek v o l n á n a k, hogy p. o. f i n n *küte* (käsi) = m a g y a r *kék* volna (és nem *kéz*), vagy *viite*, *kuute* (cseremisz *vit*, *kut*) = m a g y . *ök*, *hak* (és nem *öt*, *hat*) stb. — A már említett bizonyítékokon kívül azonban meg ezeket olvassuk (fent 27. l.): hogy „a finnben *hiekkä* és *hieta* homok, *kaupunki* és *kaupunti* város, *vaiki* és *vaiti* hallgass; s hogy Ahlqvist a svéd *trana* és német *kranich*, a svéd *tvär* és a német *quer* szókat is hozza föl annak bebizonyítására, hogy általános hangtörvény szerint váltja föl a *t-t* a *k*, s megfordítva.“ Semmi esetre nem elégedhetnénk meg ily kevés példával, mikor egy „általános hangtörvény“ megalapításáról volna szó, s ha bár még néhányval szaporítható volna is e példák száma, még sem adnának egyebet, mint az itt vagy ott előforduló kivételes hangcsere jelenségét, nem pedig a l t a l á n o s hangtörvényt. S különösen ily formulázatban nem fogadhatnók el ezt a hangtörvényt, hogy ez akár „megfordítva“ is álljon, mert ez nem nagyon módszeres licentia volna, melynek segítségével sok eredményt, de igen kevés biztos meggyőződést bírnánk elérni. Különben, az idézett példákra tekintve, ezek először a szóközépi *k* és *t* néha történő fölcserélődését mutatják egyedül a finnben, tehát nem ennek

a jelenségnek a magyar és finn közti létezését is; továbbá azt, hogy egy n után álló $k = t$, azaz $nk = nt$, a mi az által magyarázódik meg, hogy vagy az nk gutturalis n -je dentalissá csapott át s magához vonta a k -t is, vagy megfordítva, a mi szerint nk vagy nt az eredetibb; végre a svéd *tvär* a német *zwer*-nek igazi megfelelője, és *trana = kranich* annyiban kétséges, hogy az előbbi ó-éjszaki nyelven „schnabel“-t is teszen; s hozzá járúl, hogy az ezekbeli $t = k$, ha el fogadjuk is a példákat alaposaknak, noha helyettük altaji nyelvekből néhány mást lehetne fölhozni, a szókezdetre vonatkoznak, tehát korántsem bizonyíthatnak még a szó végén álló finn $t = k$ magyar k pluralisrag mellett.

Nem érthetünk egyet avval a hangfejlődtetéssel sem, mely szerint, k , föltéve hogy eredetibb mint t , és csakugyan átmegy t -be, h -vá és t -vé változzék (l. fent. 27. l.); mert ha a k , mely physiologicse tekintve explosiv-hang, szintén explosiv, de előbbre való articuláló helyet kívánó hanggá akar haladni, útja nem vezethet a fricativ hangok során keresztül, azaz, mihelyt h lett a k -ból, vagy akár a vastagabb χ , már nem várhatunk ennek a hangnak előbbre való helyre tolt articulatiojától explosiv t -t, hanem csak fricativ s -t. A mennyire pedig eddigelé a hangváltozások története megalapított, általános tapasztalatként az áll, hogy igen is több ejtési erélyt kívánó explosiv helyett lépett be a könnyebb fricativ hang, de nem megfordítva a már meglevő fricativ helyett az explosiv; e szerint a h v. χ -ból sem mernénk megint t -t eredtetni, mert tudjuk p. o. hogy a német *wasser* lett a *water*-ből, s pedig nem csak tegnap, s bátran mondhatni, hogy soha sem lesz belőle megint *water*, míg csak a felnémet nyelv él és fejlődik.

Hunfalvy úr (fent. 28. l.) a birtokos-ragú magyar többesszám alakoknak (milyenek : *botjaim*, *-jaid*, *-jai*; *botjaink*, *-jaitok*, *-jaik*) megfejtése végett, nehogy azt az absurdumot kelljen hinnünk, mintha az egyes-számú 3.-birtokosragú alakból (*bot-ja*) származnának a több birtokot jelentő 1. és 2. személyi birtokosragú alakok, azt a mindenesetre igen figyelemre méltó sejtelmet mondja ki, hogy hátha ezekben *jak*, *jek* rejlik mint pluralisrag, melynek k -ja i -vé vált? s ha a finn pluralisi i -ben is *jat*, *jät* rejlik, melynek t -je vált i -vé? s e sejtelmét az által is látja némileg támogatva, hogy a fölvett pluralisragalakokkal egyeztetni lehetne a szirjän és votják nyelvek *jas*, *jos* pluralisragját, mely nyelveknek e részben a finn

s ugor nyelvektől való elütését mégis a legnagyobb különösségnek vagy szeszélynek kellene tartani. — Méltó e sejtelem, hogy lényege részleteit és következéseit közelebről vizsgáljuk meg. Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy e sejtelem vagy mondjuk inkább e véleményes állítás megalapításában nem szabad, hogy bennünket az a törekvés vezéreljen, hogy a rokonnak s bár közel rokonnak elismert nyelvek rokonságát okvetetlenül a többesi ragalakok egyeztetésével is iparkodjunk igazolni vagy megerősíteni. Mert okunk van hinni, hogy a többes-szám kifejezésére ős altaji nyelvünkben nem csak egyetlen egy anyagszó szolgált, hanem egymás mellett is több, ki sem levén még fejlődve határozottan a többes-szám grammatikai kategóriája sem; s hogy azután a külön való nyelvek hol ezt, hol amazt az anyagszót a többest kifejező raggá fejlesztették. Csak így magyarázható meg, hogy olyan két nyelv is, mely nagyon is közel áll egymáshoz, sokkal közelebb mint a szirjän és votják a finn és magyarhoz, a csak dialectusi különbségű hegyi és erdei cseremis nyelvek merőben különböző többesi-raggal élnek (amaz *vüllä*, emez *šamoč, šamüč*); s hogy az annyira törökös csuvas nyelv nem osztozik a törökség *lar, ler*-féle többesragjában (élvén e helyett *sam, säm* raggal); csak így magyarázható meg, hogy az egy mongol nyelv egymás mellett három vagy négyféle pluralisragot használ, s hogy többnyire ott is, a hol a főnevekhez csak egyféle pluralisrag járul, mégis az 1. és 2.-dik személynévmások másképen képezik pluralisukat. Mind ebből kitűnik, hogy a rokonságra nézve sokkal kevésbé fontos és döntő a pluralisrag azonossága, mint p. o a száinnevek egyezése, s ennél fogva nem is fogjuk nagyon se csudálni se bánni, ha a finn pluralisrag *t* nem találna azonos lenni a magyar *k*-val; vagy egyik sem a szirjän-votják *jas, jos*-szal. De nézük már közelebről a kérdéses sejtelmet vagy állítást.

Föltéve, hogy a magyar pluralisrag birtokos-személyragok előtt *jak, jek*-féle volt, föl kell tenni, hogy ugyanez alakja volt a nem-birtokosragu névszók többesragjának (*k, ok, ak, ök, ek*) is, mert oly nyelvben, a melyben általában csak egyféle közönséges többesi rag van, az nem szokott lenni más mikor még birtokos-ragok járúlnak hozzá. És csakugyan van egy pont a közönséges többesi rag használatában, mely annak a ragnak legalább még teljes egy szótagból állását látszik mutatni: nem az, hogy mássalhangzó végű szóhoz *ok, ök, ek* járúlnak (hal-ak, ház-ak, ember-ek — mert ezekre azt

mondhatná valaki, hogy a *k* előtti vocalis segédhangzó, vagy eredetileg még a névtőhöz tartozott, p. o. *hala-k* = finn *kala*), hanem az, hogy *ú, ü* végű szók után is, hol a segédhangzóra semmi szükség sem látszik lenni, *ak, ek* állhat, hiatussal elválasztva az *ú, ü* szóvégtől: *szomorua-k, keserüek, négylába-k, tökfegyek*. Itt főleg tekintetbe jö az *u, ü* és *ak, ek* közti hiatus, mely nem csak az *ak, ek*-nek külön és önálló szótag voltát biztosítja, hanem egyszersmind azt is sejteti velünk, hogy ezen *ak, ek* előtt volt még valami testesebb elválasztó consonans-elem, mely ezen hiatussá, azaz arab hangtan szerint szólva, *hamzává* gyengült el. Miután épen ennek a helyén a személyragos alakokban (botjaim stb.) a *j*-t találjuk, nem tévedünk, ha, legalább a magyar nyelv bizonyos korára nézve, evvel pótoljuk az *ak, ek* pluralis ragalakot *jak, jek*-ké, nem hallgatván azonban el azt a valószínűséget, hogy ezen *j* eredetibb megelőzője olyan volt, mely nem csak *j*-vé fejlődhetett, hanem másrészt könnyen el is enyészhetett. Tudjuk, hogy szintilyen elenyészhető *j*-je van a 3-dik birtokos személyragnak *ja, je*-nek, melynek eredetét, ha a jakut-törökre (a hol *ta, tü* és *sü, si* van mint teljes ragalak), vagy akár az ugor családbeli osztjákra (hol *t* van) vagy a cseremiszre (hol *š, še, že* van) szabad hivatkozni, nagy valószínűséggel lágyított *t* (*ty*) által *t*-ből kell lehoznunk; másrészt látunk egy vastagabb gutturalis-ból fejlődött *j*-t az imperativusban, mely szintén elenyészik némely régies formákban, p. o. *jövetl* = jöjél, jöj (*jöv-hel* helyett, v. ö. az ó-török *göl, gil* az imperativus egyesszámi 2. személyében), *jövetek* e. h. *jöjete-k* (itt egyszersmind emlékeztetünk a *hallhadsza*-féle példákra, hol még *h* van a *j* helyén, v. ö. Magy. Nyelvészet V, 443). E szerint a fölvetett *jak, jek* pluralisragbéli *j*-re nézve egyelőre mind a két lehetőséget meg kell engednünk, hogy vagy *t*-hang, vagy vastagabb gutturalis, alkalmasint *h* (= χ) volt hajdani megelőzője, azaz vagy **tak, tek* vagy **hak, hek* az alakja a ragnak. — Ezen, most még el nem dönthető kérdést azonban nyugodtan mellőzhetjük, azon változáshoz fordulván, melyet a *jak, jek* rag további személyragok által szenvedett. Meg kell itt gondolni, hogy e személyragok hozzájárulása és a többes-számragos névszóval való összeforrása nem csak a magyar nyelv történetileg ismert korában ment véghez, hanem olyan korban, melyben a most uralkodó magyar nyelvvalaktani törvények tán még nem alakultak s nem állapodtak meg úgy, a mint most vannak. Igaz, ha most egy *jak, jek*-végű névszóhoz járultatunk hozzá a birtokos személy-

ragokat, nem keletkezhetnek más alakok mint ezek: *jak-om*, *jek-ém*, melyekre nézve a hangtani szabály már oly megmerevedt és hajthatatlan, hogy sehogy sem lehet belőlük *juim*, *jeim*. Ámde ki mondhatja azt, hogy a magyar nyelv történeti kora előtt a pluralis-raggal összeforrván a személyragok, s így a rendes hangfejlődés visszontagságainak kitett hangalaki egészet képezvén, egy *jakom*-féle hangzóegész nem változhatott többé, a nyelvnek azon ismeretes és akkor még tevékenyebb hajlamánál fogva, hogy alakjainak nehézkes úgy szólván feszességén, hangzói teljességén könnyítsen, rövidítsen? És milyen lehetett a jelen esetben e könnyítés menete, némely más nyelvtényeink gondolórávétele mutathatja meg. Van a magyarban *homok* = *jakut kumax* (a törökben *kumak* volna, ha el nem veszti az egész *ak*, *ek* szótvéget, *kum*-mal elégedvén meg), *homlok* = *kojb.-tatár kamak*, *öreg* = *csag.-tör. irig*, *sereg* = *csag. érik* s több ilyen (lásd *Értes.*, *Nyelvt.*, II, 165.). De van megint *velő* (tkp. *velej*) is = *tör. jilik*, *apró* (*apraj*) = *csag. javruk*, *ünő* = *tör. inek*, *jk. inax* stb. (l. *Értes.*, u. o.) Azaz: a magyar nyelv hajdanta explosiv gutturalis végű szavainak részint megtartotta azt a gutturalisát (*k*, *g*), részint elenyésztette, azaz beolvasztotta a megelőző önhangzóba, még pedig, a mint könnyen kipuhatható, *h* és *j* fricativ hangzók közvetítésén át (v. ö. *Értes.*, II, 164. a jegyzetet). Mindenesetre a *jak* többesszám ragja is az explosiv-gutturalis végű szók körébe esik, mintha a törökben akár melyik *ak*-végű szó ellenében állana. A magyar nyelv evvel a *jak*-kal részint úgy bánt mint a *homok*, *homlok* szók végével, mikor t. i. a szó végén álló puszta vagy többnyire mássalhangzóval kezdődő viszonyragok előtt álló pluralisrag gyanánt *k*-val végződött (s ez esetben ily alakkal tartotta meg: *'ak*, *'ek*, *'ok*, *'ök*), részint úgy mint a *velej*, *apraj* (**veleh*, *aprah*) szók végével, midőn t. i. az önhangzóval kezdődő 1. és 2.-dik és az annak idejében *j*-vel kezdődő 3.-dik személyi birtokosragok előtt *h*, *j*-vel végződött (*jaj*, *jej*), mely utóbbinak a nyoma főleg abban rejlik, hogy az utána következő önhangzó (mai nyelvünk szerint *o*, *é*: *om*, *ém*, *od*, *éd*, *otok*, *étek*, vagy *u*, *ü*: *unk*, *ünk*, de a mely szintén még ismeretes korban *onk*, *énk* volt) *i*-hangzással állapotott meg, s hasonlóképen a 3.-dik személyragok (*ja*, *je*, *jok*, *jök*) *j*-je után való önhangzó is, miután ennek *j*-je a pluralisrag vég *j*-jevel egyesülhetett*). Ezen utóbbi egész hangváltozás

*) Azon nem kell megütközni, hogy csak a magyar nyelv ismeretes korabeli személyragalakokat rakjuk a pluralis-rag után, nem vevén te-

teljességgel hasonló ahhoz, hogy van rendesen *vél-i*, e. h. *vél-je*, sőt táj szerint *láti* = e. h. *lát-ja*; ha e szerint fogjuk föl a pluralisrag vég-*j*-jének a következő önhangzóra volt hatását, hogy t. i. abba az önhangzóba tökéletesen beleolvadt, hangzását *i*-vé változtatván, megértjük egyszersmind azt is, hogy a *jaj*, *jej*-ről eltűnván a vég-*j*, eléállt a maradé *ja*, *je* után a hiátus, épen úgy a mint *vélj*-ről eltűnván a *j*, pusztá *vél* maradt meg(*vél-i*). Így fogjuk föl a *jaim*, *jeim*, *jaid*, *jeid*, *jai*, *jei*, *jaink*, *jeink*, *jaitok*, *jeitek*, *jaik*, *jeik*, pluralisragot és személyragokat magokban összefoglaló szóvégek keletkezését, mely fölfogásunkból egyszersmind az tűnik ki, hogy az *i* valóban csak félig és másodrendüleg tartozik a pluralisraghoz, jóllehet ilyen összevont alakokban, milyenek népim e. h. népeim (népjeim, nepeim), az egyedüli maradéka a pluralisragnak. Derék része e ragnak mindig a *ja*, *je* (-im, *ja-id* stb.), vagy az *a*, *e* mikor a kezdő *j* is elmarad a nem személyragos alakok hasonlatosságára (uraim, szemeim). Íme fejtegetett fölfogásunk egyszersmind lényegesen különbözik Hunfalvy úrétól, ki fent. a 28. l. azt sejtí, hogy a *jak*, *jek* pluralisragban levő *j* hang miatt válik *i*-vé ugyane ragnak vég-*k*-ja. Hiszen ezen *j*, mely a ragot kezdi, nem is érintkezik a *k*-val, el levén választva tőle *a*, *e* által, ez pedig megmarad még a *k* eltűnte után is; másrészt tudjuk, hogy eredeti *k*, *g* hang valamely szomszéd *j* megvoluta nélkül is változhatik *j*-vé; de nem ám önhangzó *i*-vé, mely csak egy már meglevő önhangzóból a *j*-vel együtt keletkezik ver-*i*, láti (= ver-*je*, lát-*ja*).

Hunfalvy úr, a mint a magyar pluralisjegyző *k* helyett volt eredeti teljesebb alaknak a *jak*, *jek*-et, úgy a finn *t* helyett is egy megvolut *jat*, *jüt*-et állít föl (l. fent. a 28. l.). Nem levén még meggyőződve a finn *t* = magyar *k*-ról, vizsgáljuk meg e fölvételt vagy sejtelmet külön, nem nézvén a magyar *k* vagy *jak*, *jek*-re. A fölvétel azt akarja megmagyarázni, hogy hogyan tünhetik elé mint pluralisjegyző a finn pluralisalakokban, a nevezőben *t*, a casusokban *i*, s ebben azon mindenesetre megkértelhetlen nézetből indul ki, hogy ugyanegy szónak nevezőjében csak nem lehet más pluralisrag mint a többi casusokban. De úgy látszik, e fölvétel mindjárt két nehéz-

kintetbe, hogy *unk*, *tok*, *jok* magok is *m*, *t*, *ja*-ból képződtek egy hozzájárult pluralis-raggal, mely akkorában alkalmasint még nem szállt volt le ezen legrövidebb alakjára. De később ezek álltak elé, és akármikor is, meg kellett lenni az egymással érintkező hangzók hatásának.

ségbe ütközik. Ugyanis föltevén, hogy *jat*, *jüt* volt valaha a finn pluralisrag, mely *ja*-val kezdődik és *t*-vel végződik, következetesen föl kell tenni, hogy épen akkor mikor ilyen bő alakja volt, az egyes számi névtőhöz hozzájárult teljesen, nem hagyván el se elejét (a mit egyáltalában lehetetlen csak képzelni is, és ebből is akarnók megmagyarázni a casusokbeli *i* pluralisjegyet), se végét (hiszen épen ez tűnik elé még most is a nominativusban). Így p. o. ebből *kala* lenne ezen pluralis *kala-jat*: a valósággal létező alak pedig *kalat*. Ebben csak az a csudálatos van, hogy ha *kala-jat* valamikor létezett s így most *kalat*-ba ment át, hogy ez a *j*, mely különben a casusalakokban annyira grassált volna, hogy többnyire a szótó végönhangzóját egészen kiszorította, csak a *kalat*-ban nem hagyott semmi jelét nyomát hajdani létezésének, s nem lett *kalajat*-ból sem *kalait*, sem *kalit* vagy más valami a *kalat* helyett. Ez az első nehézség. A másik a volna, hogy ha *kalajat* volt valamikor a teljes többes számi tő és ehhez járultak a casusragok, és tegyük hozzá a *ja* össze is húzódtott *i*-vé, miért nem tudott a ragnak a vége (*t*) is valahol megmaradni, teszem csak a *na*, *ne* casusragok előtt (**kalajat-na*, *kalait-na*), úgy, hogy legalább az *n* kéttőzéséből volna még látható (*-inna*, *-inne*)? Az első nehézséget ellenben tökéletesen úgy kerüljük el, ha fölveszszük, hogy *t*-vel csak kezdődött a finn pluralisrag, s így nem levén még előtte semmiféle *ja*, *jü*, nem is volt alkalmas arra, hogy az egyszámi névszótó végönhangzójában változást hozzon elé: *kala-t*... Föltenni továbbá csak azt kell, a mit legkönnyebben el is hihetünk, hogy a finn többesrag *t*-vel kezdődvén ezután is még egy kis hangtesttel bírt, mely a nominativusban a *t* mögül elkopott, mert a szó végén egyenesen ki volt téve a kopásnak. Vegyük föl, hogy a finn többesi rag bizonyos korban a *t* után még csak egy önhangzóval bírt, teszem *ta*, *tü* volt, s legott ilyen pluralisragalakból a casusokbeli pluralisjelző *i* is megmagyarázható. Ugyanis csak azt kell statuálni, hogy maga a *t* változik el *j*-vé s ezen *j* a casusokbeli *j* és *i*, miáltal egyúttal a második nehézséget is elkerüljük, nem kellvén már többé gondoskodni a *t* nyomtalan eltűntének megfejtéséről. Hogy *t* olyan helyzetben a melyben a finn többesben is jutott volna, t. i. két önhangzó között (*kala-ta* = *kalat*), általában l e h e t e t t *j*-vé, arra mint megkéthetetlen hangváltozási tény a török *ajak* = *jak*. *atax*-féle példák hozhatók föl (l. fent. a 241. lapon); s hogy a finnben valóban *j*-vé l e t t is a többesragbeli *t*, mutatják ilyen többesbeli

casus indefinitus alakjai, milyen p. o. *jalkoja*, ettől: *jalka*. A *jalkoja*-ban benne van a *jalka* tö, *ta* mint pluralis, és *ta* mint casus-indef. ragja — tehát **jalka-ta-ta*, melynek első *ta*-ja változik *ja*-vá (*jalko-ja-ta*), mert p. o. a genitivusban is tűnik elé (*jalkojen*), hol nincs második *ta*; a második *ta* *t*-je a finn nyelv még ismeretes korában uralkodó hangtörvény szerint kiesett, épen úgy mint az egyszámban *jalkaa* lesz *jalkata*-ból; e szerint *jalkoja* annyit érne mint *jalkojaa*, a többi casusokban, melyek kezdő mássalhangzója ki nem eshetik, a *ja*-nak *a*-ja szorul ki, s egyéb részletes változásokat mind az alakok összehúzása fejt meg. Nem szabad azonban felejtünk, hogy ha a finn *t* pluralisragnak a casusokban *j*-vé változtát statuáljuk, ezt már a finn nyelv ismeretes kora előtt történt változásnak tekintjük, melynek általános lehetőségét nem lehet kétségbe vonni, de mely a nyelv most megállapodott hangtana szerint már nem történhetnék. Ugyane hangváltozásnak, azt hiszem, még több példáját fogja kideríteni a rokon nyelvekbeli alakhasonlítás: így p. o. a nélkül, hogy most nagyon bizonyítgatni akarnám, azt tartom, hogy a finn *i*-vel képződő múlt csakugyan megfelel a török *dî*, *dî*, *jak. ta* *tä* stb.-félének, az *i* itt is a *t*-ből ellágyúlt *j* és a vele járó önhangzó által hozatván elé (finn *oli* = tör. *oldî*, tat. *boldî*, *jak. buollo* e h. *buolto* vala).

Térjünk most vissza a magyar pluralisragra. Már fentebb mondtuk, hogy ha nem találna is azonos lenni a magyar pluralisrag a finnel, az semmit sem rontja a két nyelv rokonságát. Ám ha mégis eredetileg azonos volna a két rag? — természetesen annál jobb. Hogy ezen azonosság nem úgy fogható föl, hogy a finn *t* (a ragnak kezdete) = magyar *k* (a ragnak vége) legyen, az világosnál világosabb. Hanem csak arra kell utalnunk, hogy a magyar *k* (illetőleg *ak*, *ek* stb.) ragot a *jak*, *jek* alakra vivén vissza, meg kellett engednünk azt a kettős lehetőséget, hogy a *jak*, *jek* kezdő *j*-je is eredetibb vastag gutturalis vagy pedig dentalisból keletkezett; meg arra, hogy a nyelvhasznítás elég példát tudna fölmutatni arra, hogy a finn nyelv a szótök végéről már igen korán elhagyogatta a véggutturalisokat (p. o. *kala* = tör. *balîk*, oly bizonyosan elvesztette a vég *k*-t **kalak*-ról, mint az e tekintetben a finnhez hasonló csuvas *pola*). Ha már most a magyar *jak*, *jek* *j*-jének *t*-t substituálunk, a finn *ta*, *tä*-t pedig **tak*, *täk*-ké egészítjük ki, megvan az azonos ragalak, t. i. **tak*, *täk*, melyből mind a magyar mind a finn külön alakok

folyhattak. Föltaláljuk e ragalakot az osztják *ta, da* vagy *te, de*-ben, a mint ez birtokos személyragok előtt jelenik meg, p. o. pôgor-*d m* sziget-*ei-m*- pôgor-*de-t* szigetei, kerap-*ta-m* hajóim, kerap-*te-t* hajóji; föl az egyik mongol pluralisragban *d*-ben, mely *n*-végű névtők vég *n*-jét kiszorítja (jele hogy *d* az eredet kezdete a ragnak: *morin*, többesben *morid*), s még teljesebben a *bi-de* (mí, *bi* = én)-beli *de*-ben; föl az egyik mandsu pluralisragban, *ta, te*-ben; végre a rag végén való *k*-hang mellett tanuskodik még a lapp *k*, illetőleg *ak* alak (p. o. *ussteb*: *usstebak*, *vuoskon*: *vuoskonak*, *vuoras*: *vuorasak*; l. Rask, lapp. Sproglaere 56. 58. ll.), még pedig azt, hogy ezen *k* nem a rag kezdőbetűje, ugyancsak a lappban mutatja az *s* 3.-dik személyrag után álló dualisrag *ga*, mely mint a *kakt* (lappban *guft* kettő) származéka bizonyos tudunkra gutturalison kezdődik, de hozzá is járúl közvetlenül az *s*-hez (*sga* p. o. *suddo-s-ga*), míg a többesi rag a *k* előtt megtartja önhangzóját (*s-ek*, p. o. *suddo-s-ek*). A lapp nyelv tehát többesragjára nézve oly tökéletesen egybe találkozik a magyarral, mint p. o. a rendszámnevek képzőjére nézve is (*gálmad* = hármad, *golm* = három).

Hunfalvy úr a szirjän és votják *jas, jos* pluralisragot is a magyar *jak*, finn (szerinte fölvett) *jat*-tal akarja egyeztetni. Eddigi fejtegetésünk szerint csak egy **tak*, **ük* alakban volnának egyeztethetők a finn-magyar többesi ragalakok; s magától értetőleg csak e **tak* alakhoz köthetnők a *jas* azonosságát, ha meg akarnók vitatni. Erre ugyan nyomós szükségét nem látunk; de annyit mégis mondhatnánk, hogy annak abszolút lehetőségét, hogy *jas, jos* alak egy *tak* ős alakból keletkezhetett, meg kell engedni, emlékeztvén arra, hogy gutturalisból igen is fejlődhetik ki sziszegő, még *s* is (ilyen levén az eddigi többnyire *ç*-szel átírt ismeretes szanszkrit palatal *s*; ilyen *s* nem egy van a szláv nyelvekben, p. o. orosz *sot* száz = szkr. *çata*, görög *çator*, *desjai* = szkr. *daçan*, gör. *déça*, *serdce napdçu*, *cord*-); csak azt kellene előbb nyomozni, vajjon ez általános lehetőség a szirjän és votjákra nézve is áll-e, a mit ez úttal még nem tehetünk.

Fent. a 29. lapon Hunfalvy úr a magyar finn és török személynévadásoknak a rendes többes-képzéstől eltérő többes-alakjait is szóba hozza, különösen azoknak egyszersmind egyesragu és kettősraguságát emelvén ki, p. o. tör. *biz* és *biz-ler*, finn *nyö*, *me* és *me-t*, magyar *mí* (miv, mü) és *mínk* (ez utóbbi helyett, mely igazán csak

a *ti-tek*-kel áll egy sorban, inkább a székely *mük*-et lehet vala fölhozni) stb. Hunfalvy úr ezeknek egyesragu elütő többes-képzését egyezőnek találja, mind a magyar-finnben mind a törökben; bizonyosan — úgymond — *miv*, *myö*, *biz*; *tiv*, *työ*, *siz* közt az egyezés majdnem azonosság, mert a magyar *v* (a *miv*, *tiv*-ben) megfelel a török *z*-nek (a *biz*, *siz*-ben); ugyanaz a *v* rejlik a finn *yö*-ben, minélfogva a magyar *mü*, *tü* szakasztott másai a finn *myö*, *työ*-nek; — ezek többesi ragja tehát *v* és *z*, mely különbözik a rendes finn *t*, magyar *k*, török *lar*, *ler*-től. “ Az ellen nem lehet senkinek sem kifogása, hogy a magyar *mü*, *tü* szakasztott másai legyenek a finn *myö*, *työ*-nek, valamint *mi*, *tí* a finn *me*, *te*-nek; hanem azt mégsem fogadhatjuk el, mint minden kétségen fölött való bizonyos dolgot, hogy magyar *v* megfelel török *z*-nek, még pedig eredeti azonosságról értve a megfelelést, mert *miv*, *tiv*-nek *biz*, *siz*-zel való azonossága van belőle következtetve, s egyszersmind azon érdekes körülményre figyelmeztet bennünket értekező úr, hogy a finn-magyar és török nyelvek, míg a rendes többesben különböznek egymástól, épen a rendhagyóban (a személynévmások többesében) egyeznek egymással, a miért is alkalmasint ez (az egyező rendhagyó) volt a legősibb, am azt a különböző rendest (*k*, *t*, *lar*,) idő szerint megelőző altaji többes. De még ezen szép következtetések kedvéért sem lehetünk hajlandóbbak az említett hangtani aequatio (magy. *v* = tör. *z* a személynévmásokban) elfogadására. Mert a török *biz*, ha *z* ragját tekintjük, s arra emlékezünk, hogy e *biz* mint önálló személynévmás a jakutban ugyan szintén *bis*, de mint személyrag *bit*, legrövidebb úton a mongol *bide* alakra van visszavive, melyet fentebb is említünk, s melynek nyilván a *de* pluralisragja vagyon, azaz azon rag, mely, ha fentebbi fejtegetésünk eredményét többnek nézzük mint csak valószínűnek, ugyancsak a finn és magyar rendes többesi raggal (*t*, *k*, **tak*) azonos. A mi a *biz*-ről, természetesen a párjáról *siz*-ről is áll. A finn-magyar és török nyelvek tehát sem a rendes többesi ragra nézve nem egyeznek egymással (mert *lar*, *ler* merőben különbözik *t*, **tak*, *tek*-től, s e különbség legjobban szembe tűnik a mongolban, hol egymás mellett léteznek a finn magyar ragnak megfelelő *d* és a *lar*, *ler*-nek megfelelő *nar*, *ner* pluralisragok), sem a rendhagyó többes-képzésre nézve, mely a törökben épen az, mely a finn-magyarban a rendes. Azt sem lehet mondani, hogy ez vagy amaz többesi rag idő szerint megelőzte volna a többit; mert bajos azt

képzelní, hogy ha már egy rag oda ragad bizonyos szókhöz, csak azért kopjék megint le róluk, hogy egy nem különb értékű későbbi jövevénynek engedjen helyet; a több pluralisraggal rendelkező mongol nyelv is egy szóban nem ezt a ragot meg a másikat is használja, hanem csak egyet és ugyanazt. Sőt ellenkezőleg a pluralisragok eredeti többfélesége csak úgy érthető meg, ha egy időben keletkezetteknek képzeljük, midőn t. i. a nyelv majd ezzel majd amazzal az anyagszóval kísértgeti vala meg a többes-szám kifejezését. Végre meg lehet még jegyezni, hogy a török nyelv, noha az 1. és 2. személynévmások többeseinek pleonasticus másodragozására nézve egyezik a finn-magyar nyelvekkel (értve t. i. annak módját, nem magát a ragot), mégis az által különbözik ezektől, hogy tulajdonképen nincs 3. személynévmása, legalább nincs önálló, hanem e helyett kénytelen mutatónévmással élni, míg a magyarnak van *ő*-je (*iv*, *ü*: az *ő* házuk) és kettősragu *ők*-je, a finnek meg a *hän*-től egyragu *he*, kettősragu *het*-je. Csak az egy jakutban van 3. személynévmás *kini*; de ez nem részesül a rendhagyó többesben, hanem, mint akármely más névszó, *kinilär*-ré lesz.

21. Magyar viszonyragok és postpositiók.

Szintén fent. a 30—38. lapokon Hunfalvy úr a finn viszonyragokról, azok összetételeiről és osztályozásáról, s másfelől a magyar viszonyragoknak hasonló természetéről s a finnek némileg megfelelő csoportosulásáról szól. Az általános helyi viszony ragjai a finnben *na*, *ne*, *ta* (essivus, lativus, ablativus) levén, ezek közül a *na*-t megtalálja értekező úr a magyar helyjelelő *n*-ben (ház-*on*, Pesten stb.), és „az ablativus *ta* is nyilván megvan a magyar *tól*, *től* viszonynyitóban, melynek *l*-je összetétel útján járult a tőhöz.“ Hanem mit mondanak ehhez a *tól*, *től* társai, *ról*, *ből*? Azt mondják, hogy *ők* nem általános viszonyjelelők, hanem egyike a fölszín(-*ról*), másika a belsőség(-*ből*) viszonyragjai közül való, és hasonlóképen a *től* a közelség viszonyragjai közül való, melyek csak a külső helyviszonyok sorába tehetők, nem az általánosokéba; tehát *től* értékileg csak a finn összetett ablativusraggal *l-ta*-val vethető egybe, a melyben az *l*, mint a külső helyviszonyt kifejező hely-alapszó maradványa, a magyar *től* kezdetének felel meg, s az általános viszonyrag (a távozást jelentő *ta*) a *től* végével áll szemben. Mert a dolog természete hozza magával, hogy a belsőséget, fölszint, közelséget stb. jelentő alapszók előtte álljanak az általános viszonyítóknak, melyek rajtok még csak

az otlétet, otlétbe jutást, otlétből távozást fejezik ki, p. o. magy. *ben* (benn, bent), *be* (belé), *ből* (belől) — s szintig a finn *s-na* (-ssa), *s-ne* (-sen, -har), *s-tu* (*sta*). A *tól*, *töltre* nézve tehát most ezen kérdések támadnak: mi tulajdonképen az alapszó benne, és lehet-e föltalálni annak párját a rokonnyelvekben? továbbá: általános viszonyragja (melyhez nyilván a vég-*l* tartozik) vajjon van-e valamely viszonyban a finn távolító *ta* raggal? s végre: kimutatható-e valamely egyezés a magyar, ugor és török nyelvek közt a három egyszerű általános viszonyragra nézve?

A *tól*, *től* nyilván a közelségből-távozást jelentő postpositio (hadd nevezzük így a valamely alapszóból és általános ragból összetett viszonyragokat, és egyszerűen viszonyragoknak a csupa általánosokat). Csakhogy nincsenek mellette az ugyanazon alapszóból készült közelbenlétet és közelbejutást jelentő postpositiók, helyettük *nál*, *nél* és *hoz*, *höz* levén. A mennyire a *vól*, mely *raj-t* és *re-á*, *rejá* szerint meg *ból*, *ből* = *balól*, *belől* szerint **raj-ól*, *rah-ól*-ből lett és **raj*, *rah*-féle alapszóból alakul, enged a *től*-re is gyanítva következtetni, ennek **tej*, *teh*-féle alapszavát állíthatnók föl. Ezt legkönnyebben a mongol *taγan*, *tegen* (dagan, degen) postpositióval egyeztetetni, mely egyszersmind dativusi (közelítő) és locativusi jelentéssel van, mely tehát nincs meghatározó irányraggal, vagyis csupa postpositionalis alapszó gyanánt áll előttünk; e mongol *taγan*, *tegen*-hez megint a szirjän és votják *din* csatlakozik, mely már csak a háromféle irányraggal fordul elé: szirj. *din-ö*, votj. *din-ä* = -hoz, -hez; szirj. *din-ün*, votj. *din-in* = -nál, -nél; szirj.-votj. *din-iš*, = -tól, -től. Véleményem szerint megfelel ennek a törökség részéről (mely különben a magyar *hoz*-nak is mutathatja föl párját a török *kat*, *kojbál kaz*-ban) a csuvas szintén postpositionalis alapszó *šom* (l. NyK. II, 31.), mely = török *jakün*, *kojb. d'agan* közel (csuvas szókezdő s calhatatlanul tör. *j*-re mutat, l. fent. 245. l.; a közbenső gutturalis elenyészése nem ritka jelenség a csuvasban a török ellenében; csuv. *m* = tör. *n* van ebben is *tom-dir* = *don* ruha), melynek azonban *d'ag* a fogalmat jelentő alaprésze, a mint a másképen végződő karagasz *t'ög-aš* közel (casusragokkal adverbiumokat képező: *t'ögäška* közelbe, *t'ögäšta*, közelben, *t'ögäšten* közelből) mutatja. Midőn így a sejtett magyar **teh*, *tej**)-ből indulván ki, török **jak-in*, *kojb.*

*) Ugyancsak ezen alapszó megfelelője rejlik a mordvin *ti* dativusragban, mely tkp. lativusi postpositio. V. ö. alább a 305. l.

d'ag-an (csuv. *šo-m*)-hoz értünk, e két végpont egymással szembe kerülése annyival kevésbé lephet meg bennünket, mert elvitázhatalan néhány példánk van rá, hogy székezdő tör. *j* magy. *t*-nek is áll ellenében, akár csak a *jap*-ísmak = *tap*-adni vagy *jaz* (jak. *sās*, kojb. *t'as*) = *tavasz*-t engedjük is meg. Különbén magából a magyarból is *táj* (obben: dél *táj*-tt, *tájá*-ban) hozható föl a **teh*, *tej* párjaként, a miben a *táj* mélyhangusága sem lehet akadály.

A *től* postpositionalis alapszavát jóformán immár meghatároztuk; mit kell benne, hasonló magyar alakok szerint, általános irányragnak tartani, az sem lehet kétes: nem mást mint *ól*, *öl*-t, úgy hogy *től* = **tej-öl*, *teh-öl*. A magy. *ól*, *öl* volna tehát az ablativusi irányrag, melynek a hosszú önhangzó is mindenesetre lényeges része, nem csak az *l*. Mert különben megvan neki szép párja a vogul *el*-ben (*jol-el* alól stb.). De vajjon az *ól*, vog.*el*-nek *l* mássalhangzója eredeti-e? A vogul testvérének, az osztjáknak *ivet* (*êvet*) ablativusragja van, mely elég hosszú ugyan arra, hogy Castrén egy elveszett postpositióból eredettnek mondja, de melynek vég *t*-je is mindenesetre a vogul-magyar *l*-nek felel meg (tudva, hogy épen a vogul-magyar szeretik az *l*-t sok osztják *t* ellenében: p. o. *toll*, vog. *taul*, osztj. *tôgot* stb.); s hogy az osztják *ivet*-ben csakugyan a *t* jelenti a távollítást, mutatja a *na* locativrag mellett még néha előforduló hosszabb *ivena*, *iven* (*ive-na*, *ive-n*), mutatja m'g néhány osztják adverbium is, p. o. *avas-ta* alulról (*avas-vôt* al-szél), *çovat-ta*, surgut dial. *kovatl-ta* messziről, *vanet-ta*, *vanetl-ta* közléről, *kâmet-ta*, *kâmetl ta* stb. kívülről. Ezen osztják adverbiumoktól egyenesen áttérhetünk a mordvin *ingel-dü* elől és elülről, *ftal-da* mögül és hátulról, *kovil-da* honnan, *tovil-da* onnanféle postpositiók és adverbiumokra, a melyekben mind a *da* ablativusi irányrag van; ezek meg átvezetnek a cseremisiz *c* (hegyi dial.), *č* (Reguly, erdei dial.) ragra, a melynek Regulynál itt-ott még az eredetére visszamutató *t* alakját találjuk, p. o. *šengal-tól* lesz *šengaç* hátulról (*šengal-č* helyett, mint *šengak* c. h.: *šengal-k*, *šengalka* hátra, v. ö. *šengal-ne* hátul, *šengal-an* hátra), *lívüil* alj-tól lesz *lívüč* alól (v. ö. *líväl-ne*, *lívälan*, *líväk*) stb.; a cseremisiz *č* (*t'*, *c*)-hez csatlakozik végre a votják-szirjän *š*, p. o. votj. *šor'is* közöl, -től (v. ö. *šor'in* közé), *kütiš* honnét (*küti*n hol), *ot'iš* onnét (*ot'in* ott), *tatiš* innét (*tati*n itt) stb. *). — Így megértjük a magy. -*ól*, *öl*, vogul *el* *l*-jének

*) Ha itt a szirjän-votják *š* ragot is pusztá ablativusi irányragnak aeszszük, azt az ellenvetést tehetné valaki, hogy a votjâkban ezen *š* rag után,

mivoltát, hogy t. i. a z osztják *t*, *ta*, mordvin *da*, *dä*, cseremisiz *t'*, *c*, *č*, szirjän és votják *š*-nek megfelelőleg ablativusi irány-rag, s látjuk így, hogy a magy. *től*, *től*-ben nem a *t*, hanem az *l* az, a mi a finn *ta*, *tä* ablativusi irányragnak felel meg. De a hosszú *ó*, *ö*, mely még az *l* előtt van, csak nem magyarázható értéktelen segédhangzónak, s a vogul *el*-nek *e*-je is aligha nem megvolt hosszúságból rövidült el. Talán nem nagy merészség azt sejteni, hogy mind a kettő, a magy. *ól*, *öl* s a vogul *el* ugyancsak az osztják *ivet* összevontabb és rövidült párjai, azaz, hogy nem egyszerű irányragok, hanem egyazon irányragos postpositio alakjai, melynek megint alapszava nyilván az osztják *ive* (magy. *ó*, *ö*, vogul *e*), melylyel meglehet a cseremisiz ablativusi *ge-č* van összefüggében. Hogy pedig a magyarban ilyen postpositiók, mint *al-ól*, *fel-ől*, *belől* (*ből*), **rajól* (*ról*), **tejől* (*től*), alapszavaikból nem egyenesen ablativusi irányraggal, hanem szintén postpositióval képeztetnek, nem fogjuk különösnek találni, ha látjuk, hogy az osztják nem csak a csupa irányraggal (*ta*-val) képezi ablativusi postpositióit (*it-ta*, *itl-ta* alól), hanem még többet is a teljes *ivet*-tel, p. o. *itpívet* elől, *oxtívet* fölülről, ról, *írvét* (vagy *pire'ta*) hátulról, *pungadívet* mellől, *kuttebívet* közepe felől, *tibívet* belől, ből. — A magyar

midőn még személyragok járulnak hozzá, *t* betű toldatik közbe, p. o. *doristim* (nem *doríšim*), s azt következtethetné belőle, hogy nem *š*, hanem *st* a rag, mely a finn összetett elativusnak (*s-ta*) felel meg. E fölfogás ellen azonban több ok szól. Először az *š* ragnak bővebb *šen* alakja levén, nincs ott a *t* betoldása, pedig ha eredeti és az értelemre szükséges, hangtanilag szintoly jól állhatna, mint a személynév mások előtt; másodsor a votják legközelebbi testvérnelve, a szirjän nem tud ezen *t* betoldásról semmit: *diniš* 2-dik személyraggal lesz *dinsid* (nem: diništid), *böríš* 3-dik személyraggal *böršis* (nem: börtíšis), *doríš* — *dorsis* stb.; harmadszor a cseremisiz *č* (*c*, *t*) kétségtelenül megfelel a votják *š*-nek, p. o. a (*leč*, *lec*, *let'*) postpositióban, valamint a hosszabb *čen* (*cen*) a votj. *šen*-nek (*lečen* = *lešen*), azon elem pedig, melyet a finn *s-ta*-val egynek vett *st* *š*-jében kellene látni, t. i. a belsőség alapszava (melyből képződnek inessivus, illativus, elativus), megvan a cseremisiz *š-ta* locativus (inessivus) és *š-ka* (illativus) összetett ragokban, melyekkel egyebek közt a *kušto*, *tušto* hol, ott, *kuško*, *tuško* hová, oda helyadverbiumok készülnek; ámde ablativusi irányraggal e helyadverbiumok *kušeč*, *tušeč* vagy *kušečen*, *tušečen* (hegyi dial. szerint: *kušec*, *kušecen* stb.), a mi nyilván mutatja, hogy a cseremisiz *č*, *čen* (*c*, *cen*), s tehát a votják *š*, *šen* is más elem, mint a cseremisiz *šta*, *ška*-beli *š*, vagy a finn *sta*-beli *s*. Az említett votják *t*-betoldás, akármily különös is, s akármily (tán széphangzati) okból eredt is, semmi esetre nem eredeti, és az *š*-értékére nézve befolyhatónak nem tekinthető.

től (**tej-ől*) tehát még az által is különbözik a finn *l-ta*-tól, valamint *ből* (*belől*) a *s-ta*-tól, hogy az általános irányrag nem közvetlenül járul a közelséget, belsőséget jelentő alapszóhoz, hanem egy második postpositívó alapszó közvetítésével, míg a finnben e közvetítés nincsen.

Most a fentebb kitűzött harmadik kérdésünkhöz fordulva, hogy mily egyezés mutatható ki a magyar-finn, ugor és török nyelvek közt az eredeti általános irányragokra nézve, melyek az essivus, lativus viszonyát fejezik ki, — egyelőre a még tisztába korántsem hozott magyar és vogul e nemű ragokat számításán kívül kell hagynunk, várván, hogy a többiek összeállításából mit nyerhetünk talán a magyar ragok földelésére nézve is. — Legegyszerűbbek a török viszonyragok:

essivus (locativus) : *ta, te* (*da, de*),

lativus (dativus) : *ka, ke* (*ga, ge*),

ablativus — : *tan, ten* (*dan, den*), csag-tör. *d'in, din* is.

Ezen irányragokkal képeztetnek, a mint tudjuk, rendszeren a specialis helyviszonyokra vonatkozó postpositívók. — A cseremiszből megvan a locativusi *ta* (*š-ta* összetett locativusragban) s a lativusi *ka* (*š-ka* illativusban, meg számos lativusi postpositívók és adverbiumokban), — tehát egyezően a törökkel; ablativusi irányragul találtuk a *č-t* (*c, t'*), mely hosszabb alakjában *čen* (*cen, *t'en*), a miből miután e *č-t* = osztj. *t, ta*, mordvin *da, dā*-nek ismertük föl, a *ten* (*t'en*) eredetibb, még pedig szintén a török *tan, ten*-nek megfelelő alak könnyen következtethető. Az osztjákban van lativusi ragul *ka, ga* (adverbiumokban, közönségesen *ja, a*) = tör. *ka, ga*. Votják-szirjän *ü, ö* = cseremis *ka*, p. o. *vilä* (szirj. *vilö*) fölé, fölfelé, reá, = cserem. *vilka, vülkö*. Ezenkívül pedig a cseremis az essivus-viszonyt még *na, ne*-vel jelöli, meg a lativusit *an*-nal adverbiumok és postpositívókban, p. o. *livül-ne, livül-an, derne* (*dene*), *deran, lan* (dativus-postpositio, ugyanattól az alapszótól, a melytől *leč*) stb. A szirjän-votják essivusrag *in* : *vilin* fölött, rajt (= cserem. *vilna, vül-nö*), *dorin* mellett (= cserem. *dorno, derne* — *dono, dene*); szintígy az osztjákban az essivus (locativus) *na* (*ne, n*)-nel van. A mordvinban van, a fentebb említett ablativusi *da, dā*-n kívül, még locativ *a, ä* (adverbiumokban és az inessivusi *sa* = *s-a*-ban; v. ö. *kos-a* hol = cserem. *kuš-to*); lativus-rag *u, i* (*al-u* alá, *ingel-i* elé, eléfelé, = ersza-mordvin *ov, ev*; v. ö. még a ezekben : *koz-a* hova, *toz-a* oda

= cserem. *kuš-ko*, *tuš-ko*). A finn essivus, lativus, ablativusragok: *na*, *ne*, *ta* (l. fent. 30. l.), a mihez még Ahlqvist jegyzetét (Mordv. gram. 69. §.) lehet tenni, hogy a mordvin-féle lativusnak is van a finnbén meg némi nyoma: *kotio* (ettől: *koti*) haza (a melyben *i* és *o* között bátran egy gutturalist hihetünk elenyészettnek: *koti-'o*). Állítjuk össze már ezeket:

Essivus:	Ablativus:	Lativus:
tör. <i>ta</i> , <i>te</i>	tör. <i>tan</i> , <i>ten</i>	tör. <i>ka</i> , <i>ga</i> (<i>ke</i> , <i>ge</i>)
cserem. <i>ta</i> , <i>ne</i>	cserem. <i>čen</i> , <i>cen</i> (č, c, f)	cserem. <i>ka</i> , <i>an</i>
szirj. <i>voj.</i> <i>in</i>	sz. <i>voj.</i> <i>šen</i> (š)	sz. <i>voj.</i> <i>ä</i> , <i>ö</i>
osztj.- <i>na</i> (<i>ne</i> , <i>n</i>)	osztj. <i>t</i> , <i>ta</i>	osztj. <i>ka</i> , <i>ga</i> (<i>ja</i> , <i>a</i>)
mordv. <i>a</i> , <i>ä</i>	mordv. <i>da</i> , <i>dä</i>	mordv. <i>u</i> , <i>i</i> (<i>a</i>)
finn. <i>na</i>	finn. <i>ta</i> , <i>tä</i>	finn. <i>ne</i> , 'o.

Látjuk ez összeállításból, hogy a legnagyobb egyezés van az ablativusi ragra nézve, mely kivétel nélkül *t*-vel (vagy annak helyettesével) kezdődik; e mellett az a körülmény, hogy e ragnak *n*-végű török alakja, mely is egyedül különbözteti a locativusi *ta*-tól, megvan még a cseremisiz, votják-szirjän nyelvekben, jóformán följogosít azt az osztják, mordvin és finnbén is megvoltnak hinni, az ezekbeli *ta-tan* ná egészítvén ki. Ezen utóbbi nyelvek ugyanis annyival könnyebben elejthették a rag vég-*n*-jét, mert nincs ott a *ta* mint locativusrag, melytől amazt meg kellene különböztetni. — Valamennyiében az idézett nyelveknek megvan a *ka* lativusrag is, mert azt kell látnunk a szirjän-votják *ä*, *ö*-ben, mely épen úgy ejtette el a különben legkönnyebben eltűnni szokott gutturalist, mint maga a törökség között az oszmanli-török; azt kell látnunk a mordvin *a*-ban, míg az *u*, *i*, illetőleg *ov*, *ev* alkalmasint csak a *v*-ben tükrözi vissza a *ka* rag gutturalisát, az egész *ov*, *ev* tulajdonképen összetett rag, azaz postpositio lévén; azt találjuk végre a finn *koti-o*-ban is. De van a *ka* rag mellett még egy *n*-es lativusi rag a cseremisiz *an*, finn *ne*-ben; a mint látszik, csak a finn-ugor nyelvek szeretik ezt, noha megjegyezni való, hogy az osztjáknak csak a *ka* ragja van. Azonban a törökségben is akadunk nyomára, ha a csuvas néha *na* v. *ne*-vel készülő dativust nem az accusativusi török *ni* hibás túlterjeszkedéséből magyarázzuk meg. — Nagyobb tere van az *n*-es ragnak az essivus (locativus)-ra nézve, hol a *ta*-val csak a török és cseremisiz bírnak, s ez is *ne* mellett; sőt a törökségben egyes esetekben ily *n*-es rag eléfordulását venni

észre, p. o. *ku-čan* mikor = **ka-čayin*, *čay* = kor-ból, v. ö. csuvas *čoh-ne*-korban, kor-tt. A mindenesetre csonka mordvin *a, ű-t* kérdés vajjon a *ta* vagy *na* raghoz kell-e számítani; azt hiszem az utóbbihoz, már csak azért is, mert a *ta* ablativusi ragtól különböznie kell. — Azt látván, hogy *n*-es ragalakok mind lativusi mind essivusi jelentésben szerepelnek, és tudván, hogy a két-féle jelentés között korántsem oly nagy a fogalmi különbség, mint akármelyik között és az ablativusi között, sőt a kettő közt igen nagy az átmeneti lehetőség: könnyen arra a sejtelemre jöhetni, hogy csak egy alapformából keletkeztek ezen *n*-es ragalakok, még pedig eredetileg essiv (locativ) jelentéssel, minthogy csak a *ka* lativusrag az, mely soha sem találkozik essivust jelentőleg.

Nézzük már most egy kicsit a magyar általános viszonyragokat (irányragokat), Hunfalvy úr (fent. a 31. lapon adott) előadására vonatkozólag. Abban mindenekelőtt meg kell kételnünk azt, hogy egy csupa névmásos helyadverbiumokról észrevett magyar *l*essivus (locativus)-rag létezzék — értve az *l*-t ebben: *hol*, *schol*. Mert előbb mégis meg kellene vizsgálni, vajjon ily adverbiumban nem lappang-e a névmásos *s* a viszonyragon kívül még egy közvetítő, hely, táj-t jelentő szó, megfelelőleg az idő-adverbiumokban észrevehető idő-, kor-t jelentő szónak; még azt is, vajjon ezen helyjelentő szó után nem kopott-e talán egészen el a tulajdonképi viszonyrag, a mint csakugyan elkopott p. o. *mikor*, *azonnal*-ról. Ily vizsgálás közben mindjárt útba igazíthatnak bennünket a *hol* ismeretes mellékalakjai: *hun*, *hán* és *hutt*, azaz *hult* (ebben: *sohutt*, *sohult*); és legrövidebben célhoz juttat a mordvin *kovilda* v. *kolda* honnét, melyről elhagyván az ablativusi *da* ragot, marad *kovil*, *kol*; pedig a névmás csak *ko*, tehát *vil* a közvetítő hely-szó, alkalmasint ugyanaz, a mi *ingel*-ben az *el*, csuvas *omal*-félékben az *al* (NyK. II, 43. 48.), osztják *kám-etl-ta*-ban az *etl*, és számos cseremiszi helyadverbiumok és postpositiókban az *al*, *ül*, *ul*, *ül*. A mordvin *kovilda*-nak megfelelő demonstratív párja *tovilla* (*to-vil-da*); más ilyen helyszó van *kosa* *hol*, *kosta* honnét-ban t. i. *s*, mely = *š* a cseremiszi *kušta*, *kušec*-ben (*hol*, honnét) *s* egyszerismind a belsőséget jelentő alapszó; más még *tüpä-lü* itt, *säpülü* ott-ban, t. i. *pül* fél, oldal. stb. Ezen mordvin *kovilda*, *kol-da*-beli *kovil*, *kol*-ban legott rá lehet ismerni a magy. *hol*-ra, mely eszerint nyilván viszonyragtalan, és, mint a mordvin *kol* a *ko-vil*-ból, egy **hovul*-féle alakból vonódott össze. Elkopott viszonyragja

pedig, egészen a *kor = kort* v. *koron* hasonlatosságára, kétféle volt, t. i. *n* vagy *t*: *hol-t* (v. ö. *sohutt*, *sohult*), *hol-n* (v. ö. hun, hún). A viszonyrag elkopására nézve különben a *hol*-nak tökéletes párjai a magy. *alul*, *hátnul*, *felül*, *belül*, *utol*-féle adverbiumok, még pedig az *ul*, vagy akár hosszú *úl*, bennök semmi egyéb, mint a **hovul*-beli **vil* (azt hiszem megvolt e hely-, táj-jelentő szó eredeti alakjában a *v*, s ez okozza főleg a mély *u*, *ü* hangzót); így, a fentebb fölhozott adatok szerint, szépen egymásnak ellenébe kerülnek magy. *kivül* és osztj. *kâmetl* (kâmetl-ta), *elül* és mord. *ingel*, csuvas *omal*, *hátrul* és cserem. *šengal* (mintegy magy. *seggül*) stb., a melyekben nincs semmi viszonyrag; mert mikor azt mondjuk, hogy *hátnul*, *elül* van, tulajdonképen *hátnult* v. *hátrulon*, *hátnun* (csuv. *hizalda* v. cserem. *šengalne*) kellene, és igen helyesen járultat a nyelv a *hátnul*-félékhez még *ról* postpositiót, mint akármely más névszótövhöz: *hátnulról* stb.

Az *ott*, *itt* (*ottan*, *ittén*) is igényelnek némi vizsgálatot. Ha az *ottan*, *ittén*-ben a viszonyragok ismétlését meg akarjuk engedni (úgy hogy *t* és *n* locativragok volnának meg), vagy a vég *n*-t másnemű nem viszonyragféle toldaléknak tartjuk: könnyen visszavihető az *ott*, *itt* a *hol* (-*hutt*) analogiájára, t. i. **ovul-t*, *ol-t*-bül lett *ott*, **evül-t* (*evél-t*), *élt*-ből lett *étt*, *itt*; ezeknek megfelelőleg állíthatnók föl a mordvin: *tovil-*, *tüvil* töalakokat. És ez, úgy látszik, a helyes fölfo-gás: mert a *másutt* és *mindenütt* is, melyek mégsem választhatók el *ott*, *itt*-től, egyszerűen megfejtődnek a *hátnul*-félék szerint, *másult*, *mindenült*-ből. A magy. *ott*, *étt*-hez fölötte hasonlók az osztj. *totta* (szurg. *totti*), és *tette* (szurg. *tetti*, *tet*), melyekből aligha nem szabad a *ta*, *te* locativusragnak az osztjájában is az *n*-es rag mellett létezését következtetni, épen úgy a mint a magyarban, cseremiszenben is léteznek egymás mellett.

Az ablativusi *ól*, *öl*-ragról már fentebb szóltunk, úgy fogván föl azt, hogy csak az *l* benne az igazi viszonyrag (*ól-l*, *öl-l*), az egész pedig postpositio. — Kérdés, vajjon a *honnán*, *onnan*, *innen*-ből egyenesen következik-e *nan*, *nen* viszonyrag? Az *onnan*, *innen*, a benne rejlő hely-alapszóra nézve, bajosan szakasztható el az *ott*, *itt*-től, kivált midőn *másutt* mellett is van *másunnan*. Továbbá miután, fentebbi összeállításunk szerint, a török-ugor és finn nyelvekben csak *t*, *ta* vagy teljes alakú *tan* ablativusi rag található, nem hihetjük, hogy ezt az utóbbit nem kellene keresni az *onnan*-ban, midőn annak végét tisztán kivethetjük benne. E szerint *honnán*, *onnan*, *in-*

nen, másunnan helyett ezen alakokat teszszük föl: **hol-tan, ol-tan, il-ten, másultan*, s az *l-tan*-nak *n-nan*-ba való átmenetelét, *l-nan* alakkal közvetítjük, melyet a hasonképzésű (l. NyK. III, 74.) *tül-nan*-ban még valóban meg is találunk. A *nan, nen* rag tehát csak a *tan* másodrendű elváltoztatjaként foglalhat helyet az ablativusi viszonyrag rovatában, úgy mint a cseremisz *čen*, szirjän *šen*; mert hogy a *t-s* ragalak is még ismeretes a magyar nyelvben, mutatják az *onnát* (*onnat*), *innét*, melyekben a második *t* aligha lehet más, mint az ismételt ablativusi viszonyrag.

A legelterjedtebb lativusi rag *ka*, mely valamennyi török-ugor és finn nyelvekben megvan; hát nem volna meg a magyarban? Előre is hinnünk kell, hogy megvan, csakhogy talán elváltozott vagy rövidült alakban. Hunfalvy úr fent. a 31. lapon az *á, é* (*va, ve*) ragot állítja föl, mint egyszerű magyar lativusragot. Ezt még közelebbről kell szemügyre vennünk. A *hová* alak nem lehet tiszta alap a *vá* ragalak fölvételére; mert mindjárt lehet sejteni, hogy a *v* nem egyéb, mint a mi **hovul-t* (= *hol*)-ban is, de azt is, hogy e szót hajdani **ho-vul-ha ho-vol-ha*-féle alakból kell megfejtenünk (fölvéven a majdan elenyésző gutturalisként *h-t*); a hosszú *á*-val való *vá* e szerint a *vol-ha* (*vohha*) két szótag összerántásából keletkezett. Egyazon azonban evvel a *vá, vé* factitivusi postpositio, minthogy a **vol* nem kevésbbé jól lehet fél-t oldalt jelentő postpositionalis alapszó. E felfogást, lenyegében, már fentebb a 74. lapon a *tül* magyarázása közben mondtam ki, s igazoltam a jelentési átmenetre nézve is; itt csak annyibzn térek el tőle, hogy nem a pusztá *val* rövididülését látom a *vá*-ban, hanem a hátulról bele összerántott egyszerű lativusragot is. — Más mint a *vá, vé* az *á, é* ezekben *alá, elé, Pesté* stb. Ennek nem lehetett *v* az elején, mely a *vá, vé*-ben még mai nap is erősen megvan, vagy pedig a megelőző mássalhangzóhoz áthasonúl. Azonban az eddigiek után nem nehéz, mi voltának nyomára jutni. Van *hazól* (= osztj. *rudívet*), s megfelelő lativusi alakja: *haza*, nyilván rövidítve *házá*-ból, mint *bele* a *belé*-ből stb. Az *ól, ö-l* megfelelőlvén az osztj. *íve-t*-nek, az *á, é* megfelel az ersza-mordvin *ov, ev* lativusnak, melyet legalább is *ova, eve*-vé kell kiegészítenünk, lévén benne először is az alapszó elem = osztj. *íve*, meg az eredeti lativusrag, melynek gutturalisa vagy a *v*-ben lappang, vagy egészen elenyészett (*o-va* v. *ov-a*). A mint tehát *kudu* = ersza-mord. *kudov* = **kudova* megfelel a magy. *házá*-rak (**haz-ova, haz-ava*), úgy e

következtetés a magyarban positiv támasztópontot nyer az *eleve* = *elé* által. Egyszerűen az *á, é* ugyancsak az *ól, öl*-nek megfelelő lativ-jelentésű *postpositio*, de nem egyszerű viszonyrag. — Az *oda, ide*-ből azt következtették, hogy *az, ez*-nek hajdan *od, ed* alakja volt; elfelejtették, hogy az *oda, ide*-ben nem csak névmásnak és viszonyragnak, hanem, még pedig a viszonyrag előtt, hely-jelentő szónak is kell lennie; e hely-jelentő szó nyilván más mint a *hová*-ban (mert különben *oda, ide* helyett *ová, ivé* lett volna), és a *d* épen annak maradványa, vagy helyesebben mondva a *da* (mely helyett *dá*-t is tehetünk) ebből a hely-jelentő szóból meg a hozzájárult egyszerű lativusragból össze van vonva. A kérdéses helyjelentő szócska megvan különben a votják mind a három correlativ helyadverbiumban: *kítin* hol, *otin* ott, *tatín* itt; *kítis* honnét, *otís* onnét, *tatís* innét; (s már *c*-vé változva ezekben:) *kíci* hova, *oci* oda, *taci* ide; eredetére nézve bátran utalhatunk az osztj. *taga* = hely-re, mely az irtis-dialectusban csakugyan használtatik ilyen adverbiumok kifejezésére: *met tagaja* = hova, *met tagana* hol, *met tagajívet* honnan. Megjegyezhető e mellett, hogy különben szintoly rövidítéssel mint a magy. *oda* van a kérdő adverbium osztj. *hoda* *hová*, s ehhez csatlakozik a *hodan* = hol is, mely = votj. *kítin*, a *dan* = *tagan(e)*-nak magyarázódván. — A magyar dativusi rag *nek* (melynek, mielőtt Imre S. úrként (NyK. II, 328. stb.) brevi manu *ne*-re és *k*-ra darabolnók föl, a *k*-t haszontalan toldaléknak tartván, mégis a magyarban még meglevő teljesebb alakját és ennek közönséges magyar analogiáit kell számba vennünk), úgy látszik már nem bír eredeti lativ viszonyraggal, hanem elvesztette azt a maga végéről, még pedig csak a szintén nem egyszerű *á, é* volt meg a végén. Tudvalevőleg a *nek* azon postpositiók közé való, melyek egyszersmind igével összeköthető adverbiumok (úgynevezett igekötők), s mint postpositiók rendesen rövidebb, kopottabb alakokkal vannak, mint: *ba, be* és *bele, belé, be*; *ra, re* és *reá, rá*; *hoz, hez* és *hozzá*; szintígy van *nak, nek* és *neki*-menni, *neki*-esni (*neki*-megy a *falnak* — egészen olyan, mint: *belément a vízbe*). A milyen kétségtelen tehát, hogy *be* a teljes *belé*-nek rövidítése (v. ö. uruszág-*bele* a H. B.-ben), oly bizonyos az is, hogy *nek* teljesebb alakkal tkp. *neki* azaz *neké*, a mi mellett még az is fölhozható, hogy 3-dik birtokosraggal van *nekie* (azaz: *nekije, nekéje*) s ez csak úgy rövidült el a közönséges *neki*-vé, mint az *övé* a még szintén hallható *öveje* (övéje) helyett.

Hogy a szó végén álló dativusi *nek*-ről elkopott hátul az *é*, nincs mit csudálnunk, ha a rövid *ba*, *be*, *ra*, *re* alakokat nézzük. A *nak*, *nek*-ben tehát a lativusi jelentés már csak a megvolt alakjának értéke szerint van meg; maga a *nek-é*-ből kivett *nek* pedig postpositionalis alapszó, az a mi a *bel* (*belé*-ben), az *el* (*elé*-ben), az *al* (*alá*-ban), a *köz* (*közé*-ben) stb., tehát se *k*-ja nem haszontalan toldalék, se általában a *nek* szét nem választható *ne* és *k* részekre. Azt is megmondhatjuk, hogy mit jelent körülbelül ezen alapszó *nek*: mint a mely, lativusraggal (vagy postpositióval), dativust, allativust teszen (nem illativust), azt jelenti a mit a *től* alapszava, mely az *ól*, *öl* raggal (vagy postpositióval) ablativust fejez ki; egyszerőval a „közelség, mellettség“ egyik alapszava. Sőt annál fogva, hogy a *től* és a *nek* is magashangú, s hogy a *től* = **teh-öl*, *tej-öl*-nek **teh*, *tej* gutturalis végű alapszava van, s miután fentebb az eredeti *tan*-nak *nan*-ba való átmenetét láttuk (*hol*-nan), még azt is lehet sejteni, hogy a *nek* tán nem is egyéb mint a *től*-beli *teh*, *tej* (vagy akár *tek*, mert a gutturalist szorosabban meg nem határozhatjuk), úgy hogy a magyar dativus alak szerint is ugyanazon viszonyban állana az ablativusi *től*-hez, melyben a cseremisz *lan*-féle dativus a *leč*-féle ablativushoz, vagy a votják-szirjän *li* dativus a *leš*, *liš* ablativushoz; úgy hogy végre a magyar *nek* dativus megegyezné a mordvin *ti* dativussal, mely erősen összerántott alakban azonban megvan vagy megvolt az *i* = ersza-mord. *ev* összetett lativusrag = magyar *á*, *é*, valamint a magyar *nek(é)*-ben is megvolt.

Az *á*, *é*-ről még az *att* (-*ott*), *ett* (-*ött*)-re kell térnünk; mert könnyen átlátható, hogy p. o. *alól*, *alá*, *alatt* egy összefüggő sort tesznek. E fölismeréssel pedig egyszeriben megtaláltuk annak magyarázatát is, hogy miért választatik el oly állandóan a *tt* az *al*-tól közbenső önhangzó által, és miért kettős a *tt* (alattam)? Ugyanis világos, hogy a mi az *alól*, *alá*-ban, az *al* között és az egyszerű ablativusi lativusi viszonyrag között van, az legyen szintén az *al* között és az essivusi (locativusi) egyszerű viszonyrag között. Ezen közbeneső valami pedig nem más, mint az osztják *îve*-nek megfelelő magyar *ov*, *ev*, melylyel *al-ól* lesz *al-ov-l*-ből, *al-á* az *al-ov-a*-ból; tehát az *alatt* is kell, hogy ebből eredjen: *al-ov-t* (*al-av-t*), *fölött* ebből: *föl-öv-t*, a kettős *tt* meg a *vt*-ből, a miért a *v* eltűnté után a *tt*-előtti hangzó nyiltabbá válhatt. A hol tehát a locativusi *tt* előtt még önhangzó van (*helyett*, *Fehérváratt*), azt a *t*-vel együtt *avt*, *ovt*, *evt*-ből keletkezettnek kell hin-

nünk, noha nem ritkán a szórővidítési hajlam még ezt is kiszorítja (Fehérvártt).

Nem szándékom most a magyar viszonyragok és postpositiók egész tanát venni tárgyalás alá; azért még csak az *ül, ül* (királyül)-ra nézve jegyzem meg, hogy az, tudvalevőleg a lativusi *vá, vé*-hez úgy viszonyulván, mint essivus vagy locativus, csakugyan nem más mint az *ul, ül* az *alul, elül, hátul*-ban, a melyeknek locativusi viszonyának kifejezésére hozzá kell pótolni a *t* vagy *n*-ragot: *alult* v. *aluln* (v. ö. *sohult* és *hun*).

23. Csuvas hangutánzó igék.

A török hangutánzó igékhez, melyeket NyK. II, 338. stb. összeállítottam s képzésmódjuk szerint magyaráztam, pótlékül íme a csuvas e nemű igéket adom, melyek, mint egy legrokonabb testvérnyelv szóképzéséről előre is lehet várni, nem mutatnak ugyan föl új képzőket, hanem gyakran új hangutánzó alapszókat ismertetnek meg velünk, s itt-ott némely már nem hangutánzónak látszó igének megfejtésére fognak ujjmutatással szolgálhatni. Követem itt a török igéknek idézett értekezésében használt osztályozását.

Első csoportúl vannak fölhozva (NyK. II, 340.) a *kar, kër* stb. képzőjüek, meg az *ür, ur* stb. képzőjüek, a melyekhez ezen csuvas igék sorakoznak:

kışker, kışker: kiáltani, kiabálni = *tat. kışkır*.

kayer: bőfogni = *tör. kegir*.

ayer: nevetni (hangosan) — az *a, a, a* (nálunk *ha, ha, ha*) nevetési hangtól.

üzür: köhögni, prűszkölni, v. ö. *tör. aksır, öksür* II, 342. és *csuv. üs-lük* köhögés.

toyer: horkolni (ló — or. *фыркаць*).

mager: sírni, ordítani, bögni (tehén) v. ö. *tat. mangra* (NyK. II, 343).

mügür: bögni (bika), v. ö. *tör. ögür*.

jıyer: hını, utána kiabálni = *tör. kışır, kojbal* kęgar, kęgar (a török szókezdő *k* néha *j*-vé lesz a csuvasban, p. o. *kan* = *csuv. jon*).

jır: sírni; — összevonva *jıır*-ből, alapszó *jıır* = *tör. jığ, aı: jıgla, ayla*, I. II, 344.

şıyer: rını, wimmern, heulen, *кричать* — az alapszó rokon a *jır*-ével, v. ö. *csag. sıkta* II, 346.

šeger (šigir) : füttyölni — v. ö. *tat.* sığir II, 341. (Visnevszkinél van *šigir-la*, még gyakorító képzővel).

šingir : orrát fúni = *kobj.* singer, *kar.* simger, *tat.* simgir (Reguly : *šengar-t*, még causativ *t* képzővel).

Ezen csuvas igetőkben az utolsó szótagbeli gutturalist rendszeren a képzőhöz valónak kell tekinteni; csak *jir* (e. h. *jijir*) és *šigir-t* a török hasonlításnál fogva *jij-ir*, *šig-ir*-nek taglaljuk, az *ur*, *ir*, *ir* alakú képzővel, a mit joggal is tehetünk, mert a csuvas is osztja sokhelyt a II, 343. említett török *k*-hangvesztést. Ez : *mager* utólag még bizonyítja, hogy II, 344. *mangra*-ban helyesen a *gra-t* néztük képzőnek. — Az említett világos hangutánzókon kívül még ilyenek magyarozhatónak tartom ezt : *hoj'ir* bánkódni, búsulni (tkp., a *hoj-t* magy. *jaj-félének* vévén : jajogni, sohajtani, v. ö. *hoj'ru* sohaj, fo-hász). Van ugyan még *hojya* (rövidebben *hojeh*) = tör. *kajyu* szomorúság, bánat, melyből (de ugyanazon *ur*, *ir* képzővel) a *hoj'ir-t* lehetne származtatni, de ez lehet egy nem használt *hojey-* (*kajya-*) igetőnek (*ga* képzővel II, 347.) nomen actionisa, s a *hoj'ir* azért származhatik egyenesen *hoj* alapszóból, a melyből különben a *hojey-* (*kajya-*)-t is kellene eredtetni. Mindenesetre egy hangutánzó alapszó kerül ki, mint a *hoj'ir* és *hojya* gyöke; s a *hoj'ir* jelentésére nézve érdekes tudni, hogy a megfelelő török *kaj'ir*-mak ezt teszi : aggódni, gondozni, gondot viselni, a mit csak azért hozok föl, hogy a magyar *agg-ni* (aggódni), mely nyilván a *g* (= *ga*) hangutánzó-képzőt mutatja, hasonló alapszóból eredhetésére figyelmeztessenek. — Ide való hangutánzónak látszik ez is : *čigir* hasmenésben szenvedni, mely a *kegir* (kager), *aksir*, *öksür*, *osur* (II, 342.), *jak*. *öyüj* (347.), *singer-féle*, a testi organismusnak bizonyos hangadással végbemenő műtéteire vonatkozó igék sorába tartozik. — Továbbá *vir* fúni (= tör. *ür*), minthogy a fuvási hanghoz (*vv*) nem tartozik az *r*, ezt hangutánzó *r*-es képzőből valónak mutatja. Hasonlóképen a magy. *fúj-ni*-ban *) még a *ga* (II, 347.) képző változtatja lappang, valamint a *hív-niban* (*hioni*)-ban is. — Nem lesz fölötte nagy merészség, a csuv. *suver*, *sur* = tör. *savur*, *savir*-mak (szórni gabonát) igét is *ur*, *ir* képzős hangutánzónak mondani, a *sav* (*suv*) alapszó a lapátnak a

*) A NSZótár a magy. *fu* hangutánzó gyökelemre a *esagataj*-tör. *pu-lab*, *puladi*-t idézvéen hasonlatúl, ezt nem helyesen taglalja *pul-ab*, *pul-adi ra*; mert ez nyilván *pula*-mak *ige*, *la* képzővel, s nem *pul* hanem *pu* a *pu-la* igetőnek alapszáva.

levegőn átesapása hangját ábrázolván. — Végre a csuvas *šuver* (alunni) is tekintetbe vevén p. o. a *pihen*-nek is hangutánzó voltát, szintén *šuv* alaprészében az alvó rendes menetű lélekzetét fejezheti ki; figyelmeztetek e mellett arra, hogy az alvást jelentő *ős* árja gyök, szkr. *svap* is a lélekzeti hangot látszik utánozni (*sva-p*, a *p* szintén a szanszkrit causativképző alapeleme), meg arra, hogy a tör. *ojan* (*oĵgan* ébredni) is hangutánzónak mutatkozik (II, 339.). A csuvas *šuver*-nek nem felel meg képzőre nézve a tör. *uju*-mak, jak. *utuĵ*; ha ez is hangutánzó találna lenni, akkor a *ga* képző alá tartoznék (II, 347. v. ö. *ulu* = jak. *uluĵ* = kojb. *ëlga*).

A *gra*, illetőleg *ra*-féle török képzőhöz (NyK. II, 344.) tartozik csuvas: *šingra*, *šangra* csengen (ebben: *šingrav* v. *šangra* csengettyű).

janra, *jandra*: csengen (áthatólag: *jandrat* csengetni).

Következik a *la*, *le* képző (II, 344.), melylyel vannak csuvas ühle: *zokogni* — képzőre nézve is = tör. *aĵla*, csag. *ĵĵla*.

kagala: *kotlik* (a tyúk, *kaga kaga* szólással).

kavala: *rágni* (ném. *kauen*).

ohla-t: *sohajtni* (v. ö. tör. *aĵla*; még cselektető *t* képzővel, mely általában a hangutánzó igékhez gyakran hozzájárul, mikor a hangadásnak valamely eszköze vagy általában tárgyá képzeltető még a tulajdonképi cselekvő subjectumon kívül; így *ohlat* tkp. = *machen, dass es* [a szólamszervek] *oh* *macht*; v. ö. *kopogtatni* az ajtón).

kīšla: *leharapni*, *rágni*, fogával törni (p. o. diót), — a *kīš* tehát a harapási neszt akarja jelenteni; körülbelül = *ropogtatni*.

hortla: *horkolni* (ló — Visn. *horka-t*, meglehet csak *horkla-t* helyett, mely egészen = magy. *horkolni* volna).

taberla: *lábával rúgni*, *topogni* (ló) = tör. *tapırda* II, 346. (szép példa a *da* és *la* képzők egyértékűségére, I. II, 355.)

A *ta* (*da*, *de*) képző, mely egyértékű a *la*, *le*-vel, s a törökben leginkább *r* és *l* végű hang-szók után lép föl (még pótlólag hozom föl a tör. *kokog-da*-mak *kodácsolni* igét, melynek alapszava eléggé világos, v. ö. csuv. *kaga-la*); a csuvasban is főleg ilyen, még pedig kéttagu hangutánzókhöz járul, p. o.

koderdattar: *csikorgatni* fogát (*ttar* caus. képző, l. *ohlat* alatt, mely minden önhangzó végű igetűhöz kettős *tt*-vel csatlakozik; *ko-derda* tehát = *csikorog*, *koder koder* hangutánzótl).

kižirda: vaczogni, csikorogni, és:

kižirda-t, kižirda-ttar: csikorogni, recsegni, = tör. kižirda II, 346.
toberda-ttar: lábával a földön topogni, tánczolva — v. ö. *taberla*.

jangerda-t: csörögtetni (v. ö. *jangerma* csörgő, csengettyű, közvetlen
a *janger* hangszóból, mint tör. *čakmak* tűzütő aczél, a *čak*-ból).

šaderda-t, -ttar: csikorog (p. o. szekér, *šader šader* hanggal, v. ö.
šaderma v. *šadirmak* klapper, rassel, schnarre).

šagerda-t: rasseln (v. ö. *šagerža* kinderklapper, schnarre).

čiyarda: csikorogni, recsegni, knarren (= magy. *csikor*-og, a hang-
utánzó rész szerint; v. ö. II, 360., hol a magyar *g* jelentése a
da képzőével van egyeztetve.)

požulda, požulda-t, -ttar: suttozni — v. ö. tör. *fişilda* II, 347.

jiibolda-t: hizelegni

čagalda: kaparni (a földben mint p. o. a kutya).

Ebben is: *hiberde* örülni a *hiber* egy interjectiós örömjelentő
szónak látszik; a cseremis *övör-t* ugyanaz, s ez egy kicsit gondo-
lóra vétetheti velünk a magy. *örül* alapszavát is. — Egytagú hang-
szóhoz járul a *ta* képző ezekben: *tap-ta* tapodni, letiporni (v. ö. *tab*
rúgni, és *taberla*) és *tokta* keresztül ütni (v. ö. *tokmak* schlagel,
stössel).

A *da*, *de* képzőt II, 355. egy „*facere, machen*“ jelentésű igének
magyarázván, mely egy a magy. *tev-*, csuvas *tuw* igével (itt föl lehet
hozni, hogy csuv. *as-tuvas* valamit, tkp. ész-tenni vmit, a. m. emlé-
kezni valamire, és *čop-tuvas* csók-tenni = csókolni), egyszersmind a
finn *tök*-ből a képző végén megvolt gutturalisra következtettem.
Ezen gutturalis-végű teljesebb képző alak, úgy látszik, a csuvas *dīy*
ezekben: *an-dīy* fulladni, éhen halni, és *pīnday* v. *pīndīy* megfulladni
(füsttől), a melyekben az *an* és *pīn-t* a lég után kapkodás hangfestő-
jének nézhetjük. Egészen bizonyosnak azonban nem merem adni ez
igék ily fölfogását, mert van a hasonló képzésű *īndīy* eskünni is =
jak. *andayaj* (v. ö. tör. *and* icmek, és mongol *andayaj* eskü).

A török *ga* képzőhöz (II, 347.) tartozó egynehány csuvas hang-
utánzó ige is találkozik:

haška: lélekzeni (erősen, sebesen), és még passivo-reflexiv *n* kép-
zővel:

haška-n: hortyogni, keuchen — *haš* a neszes, sziszegő lélekzetről.
püry, pürüy: vizet fúni szájából — v. ö. *püskür* II, 340., a mely sze-

rint a csuvas *pür* tán nem is eredeti *r*-rel van ; a képző elrövidült úgy mint a magyar *g*.

lirya : morogni, fonni (macska) — v. ö. *miv*-ilda II, 347.

lürgä : lármázni, zenebonát ütni.

šakka : kopogni, — v. ö. *šakla*-t (kopogatni) ütni, és jk. *čokuj* II, 248.

Minthogy a csuvasban is a gutturalis elenyészhetik, nem lehet tudni, vajjon *sü*-n csepegni-ben (az *n* reflexivképző) a *γ* még az alapszó vagy az igeképzőhöz tartozik-e ; az előbbi valószínűbb. Így egy *in* (*en*) reflexivképző előtt egészen kiszorúlhatott a *ga* képző megfelelője, mint p. o. *čig-en*, *čig-n* (sich verschlucken, sich räusp-ern), *tag-in* (botlani, v. ö. magy. *akad*, tör. *dokun*-mak hozzáütödni), *süz-en* (megrázkodni a hidegtől). Vagy pedig csak az önhangzója maradt meg a képzőnek, mint II, 348. a török és jakut *a*, *e*, *ü*, *uj*, *üj*-félékben : mint *ä* ebben : *čitrü* reszketni = tör. *titre*, jk. *titiriä* (mely valaha *titir-gü* volt = magy. *dider-eg*) ; mint *i* ebben : *sirbi-t* fecscsenteseni, vagy *sirbi-n-der* szétfecscsenteseni, hinteni (v. ö. török *serp*-mek öntözni, meghinteni, permetezni). — Ennek : *kizenes* (nyeríteni), minthogy csak ezen infinitivus alakban hozzák föl Reguly és Visnevszki, nem tudom *kizen-e* a csuvas igetője, vagy *kizene* ; mindenesetre = tör. *kišne* II, 348. — Ide való hangutánzónak vélem magyarázhatni ezeket : *uven* elfáradni (*uv-gü-n*, v. ö. a fáradság mordvin interjectióját : *uf uf*) ; *ügen*, *ügün* megbánni, sajnálni (*üg-ün*, v. ö. *üh*-le zokogni) ; *hoba* betenni, zárni ajtót = tör. *kapa*-mak, tat. *kapka*-mak (a hangutánzó *kap*, v. ö. német *klapp* !)

Végre, mint a törökben *čak*, *čarp*, *tep* (l. NyK. II, 351.), van a csuvasban is néhány hangutánzó igető, melyek ugyan semmi igeképzőt nem láttatnak magokon, de melyekről *sz*, a mint az idézett helyen a törökre nézve valószínűnek állítottam, elenyészhetett. Ilyenek : *šab* ütni, csapni (= kojb. *sab*, tör. *čap* ; jak. *sabá* ; van *šaptar* mintegy : csapogatni, v. ö. csagataj *dopdur* II, 347.) ; *šob* tapsolni, pofonütni ; *süb* kanállal enni ; *huz* okádni, kiköpni = tör. *kusmak* (v. ö. ném. *kotzen*) ; *čav* kaparni (a földben, tyúk) v. ö. *čagalda* kaparni.

24. Ebel H. : Zur lautgeschichte (Kuhn Zeitschr. f. vgl. spr. XIII, 261. s köv.)

A mit Ebel ez érdekes cikkében ad, az az árja nyelvekbeli mássalhangzók történeti és természeti részint meghatározása, részint

észrevehető változásainak fejtegetése; ez első cikkében különösen az aspiratákkal és spiransokkal meg félvocalisokkal foglalkozik. Meg kell vallani, hogy Ebel ez értekezésében legalább sok részletes észrevétel magyar-altaji nyelvésznek is leköti a figyelmét, ki szőhasonlításával mindenek előtt egy hasonlító hangtant tartozván megalapítani, bizony nem tesz czélszerűtlen vagy haszontalan dolgot, ha egy különböző nyelvtéren is a nyelvhangok biztosan kimutatható és történeti tényekként megkérdelhetetlen változásait, mint előlegesen ad notam venni valókat tanulmányozza. Hiszen utóvégre a nyelvhangok változásai nem a nyelvek oktalan szeszélyéből, hanem alak-tani szerkezetükben rejlő némely tényezőkön kívül, főleg általános physiologiai viszonyokból erednek, melyek lényegesen ugyanazok lévén különböző családbeli nyelvekre nézve is, nem lehet hogy sokszor e különböző nyelvtéren hasonló okból támadt hasonló hangváltozások ne mutatkozzanak. Ily szempontból indulok ki, midőn a fent czímzett értekezés fő pontjait a magyar nyelvész közönséggel meg akarom ismertetni.

Ebel a szanszkrit, görög, latin, német alap-mássalhangzókat (egyelőre mellözve a csupa hehező *h*-t és görög spir. aspert) rokonságok szerint ily rendszer-schemába rakja:

<i>lab.</i>	—	p	ph	f		
		m	b	bh	v	w
<i>ling. (dent.)</i>	—	t	th	sz		
		n	d	dh	s (z)	r, l
<i>pal. (gutt.)</i>	—	k	kh	ch		
		ñ	g	gh	j	y

Az 1. 3. 5. sorokban vannak a kemények, a 2. 4. 6.-ban a lágyak; megint az 1. oszlopban a nasalisok, a 2.-ban a hehezetlen explosivae, a 3.-ban a hehezetes (aspirált) explosivae, a 4.-ben a spiransok, az 5.-ben a semivocales (angol ejtésű *w, y*). — Kiemeli a nasalisnak főleg a lágy explosiva (media)-hoz való közelségét, honnét az *mb, nd, ñg*-nek *mm, nn, ññ*-be való átmenete; innét *bn* lesz *mn* (sőt *mm*, v. ö. újném. stimme = gót *stibna*), *bm* — *mm*, *gn* — *ñn* (v. ö. *Agnes* német ejtését = *Añnes*; a gör. és lat. legalább szóközepén: *γίγνομαι, γινώσκω* lesz *γίνομαι, γινώσκω*; a latinban *i-gnarus, i-gnotus, cognosco* stb.; ha lat. *flamma* egy **flagma*-ból származik, közvetítő alaknak kellett lennie **flañma*-nak, mert hasonlóképen nasalis előtt az explosiva legelőbb

nasalissá lesz, p. o. ebben : *somnus* = szkr. *svapna*, ὕπνος); innét *m* váltakozik *b*-vel a latinban (*hibernus* = χειμερινός), és görög *μπ*, *ντ*, *γκ* az új-görög ejtésben rendszeren *μβ*, *νδ*, *γγ*-vé lesznek, azaz : a nasalis a kemény explosivát mintegy közelebb vonja magához. — És csakugyan, hogy a nasalis közelebb áll a lágy explosiva (*media*)-hoz mintsem a keményhez, azt részben bizonyítja a magyar hangtan azon ténye is, hogy csak *dn* assimilálódik néha *nn*-né, de soha sem *tn* (*alunni* = aludni, *tunná* = tudná). Megint látván, hogy a *bm*-nek erős hajlama van *mm*-mé lenni (a görögben *βμ* is *πμ* is *μμ* lesz : *τέτυμμαί* — *τέτυμμαί*), hogy fogjuk föl p. o. a lapp *bm*-et, mely a rokonyelvekbeli csupa *m*-mel áll szemben, p. o. *čalbme* = finn *silmä*, m. *szem*? Azt kellene gondolnunk, hogy a *bm*-ből ejtéskönnyítés végett, tehát gyengülésképen lesz *mm*, *m*, és talán még sincs úgy a dolog.

Áttér Ebel a tenuis aspiratae hangérték szerinti meghatározására. Ezeknek háromféle ejtése lehetséges : 1) a tenuis és spiritus asper határozottan egymástól elválólag egymásután ejtetnek. Ilyen a szanszkrit és újabb indiai nyelvekbeli aspiratáknak mai ejtése. De kétséges, úgymond, vajjon ezen ejtés mindenütt és mindenkor divatozott-e Indiában ; 2) a hehezet alkalmazkodik a tenuis organumához, vagyis : a tenuis után a megfelelő spirans ejtetik ki : *pf*, német *z* = *ts*, *kch*. Ilyenek a felnémet aspiraták általánosan, kivéven a *kch*-t, mely csak a svájcziai szájában hangzik így, különben csak *ch* spirans használtatván. 3) a tenuis a spiranssal (az organumához alkalmazkodott hehezettel) összeolvad. Azonban ez összeolvadás módját mégis különösen érti Ebel, azt mondván, hogy „der hauch wird durch das *g e s c h l o s s e n e* organ gestossen.“ Az organumnak mégis csak meg kell nyílnia, különben nem kapunk semmiféle hangot ; ha pedig megnyílásával együtt kitör a levegő, okvetlenül explosiva jó létre és a spirans, a nyílás némi ideig megmaradtával, csak hozzá csatlakozhatik az explosivához, azaz a 2. alatti ejtés jó létre. Ha pedig az explosivát teljeséggel el akarjuk marasztani, nem is szabad az organumot egészen bezárnunk ; de akkor meg csak spiranst kapunk. És ezen, mellékesleg mondva physiologicice kissé lehetlen, ejtést Ebel azért tartja az igaz aspirata igaz ejtésének, mert belőle (és nem a *ph*, *th*, *kh* 1. alattiból) volna kimagyarázható annak egyfelől német *pf*, *z* (*ts*)-vé, másfelől *f*, *sz*, *ch*-vá való elfajulása ; de elfeledi, hogy hiszen az 1.-ső (*ph*, *th*, *kh*) ejtésmódnak is kellene abból kimagyarázhatónak lennie. Tehát világos, hogy az igaz aspiratának a két első ejtésen kívül nem lehet

még harmadik ejtése, a nélkül, hogy meg ne szünnék igaz aspirata lenni, azaz át ne menne tiszta spiransba. Megjegyezhető különben, hogy a 2-dik ejtés (tenuis-spiransos) oly mássalhangzót hozhat elé, mely nem egy nyelv hangérzékének egyszerűnek tetszik; így az altaji nyelvek, melyek szó elején nem szeretik a kettős mássalhangzót, megtürik e helyen a *cz*-t, s a német *pf*-et is szó elején nem is lehet oly két-hangzósan ejteni, mint közepén és végén (p. o. *pferd*, *pfund* — a melyet a magyar *font*-nak vett át, nem *pofont*-nak, és valóban többet hallunk benne az *f*-ből mint a *p*-ből, míg p. o. *apfel*-t lehet *ap-fel*-nek ejteni; ezenkívül lehet *pf* után *r*, *l* is: *pfriem*, *pfrende*, *pflegen*, *pfplanze* stb.). Ha ezen ejtést, a melyből közvetlen a tiszta spirans-féle ejtés következik, az ó-görög aspiratákról is föl akarjuk tenni. t. i. $\varphi = \text{ném. } pf$ (a mint a szó elején hallik), s ennek megfelelőleg ejtve $\chi = kch$ (a melynek olyforma ejtéséhez csak kevésse vagyunk hozzászokva), a $\vartheta = ts$ -re csak azt kell megjegyeznünk, hogy ez az *s* nem a mi közönséges *s*-ünk lehetett, hanem azon spirans a melybe később át is ment, vagyis Brücke szerint s^h (1. Grundzüge der physiologie der sprachlaute 39. l.). A német ellenben közönséges *s*-szel aspirált ($z = ts$), a miért is neki az aspirata elfajulása *s* (p. o. *wasser* ebből: *water*, valamint *zehn* ebből: *tehn*, angol *ten*). S az ógörög aspiratának e fölfogása eléggé megmagyarázza a $\pi\varphi$, $\tau\vartheta$, $\kappa\chi$ -nek írt kettőzést: mert a német sem írhatná okszerűen másképen a *pf* kettőzését mint *ppf*-fel; megmagyarázza továbbá az aspiraták π , τ , κ -val való kitételét is a reduplicatióban. Valószínűnek lehet még azt is mondani, hogy az ily ejtésű aspiraták tiszta spiransokká válásának, nem mind a háromra nézve egy időben kellett történni; jelesen, hogy a legnehezebb ejtésű *kch* (χ) alkalmasint legelőbb vált tiszta spirans *ch*-vá. Ebel a görög aspiratákról az ő 3-dik (lehetetlen) ejtésmódját teszi föl, s arra hogy a görögök *ph*, *th*, *kh*-t nem ejtették a *h*-t különhatalva az 1. mód szerint, így hozza föl okait: 1) mert érezték az aspiraták különös megjelölésének szükségét, miután egyideig ΠH és $K H$ írással úgy a hogy segítettek magokon; 2) μ , ν , ρ , λ következnek az aspiraták után, szó elején is (kivéve $\chi\mu$, $\vartheta\mu$, $\varphi\nu$, valamint általában nincs $\varphi\mu$); 3) még két aspirata is egymás mellé kerül: $\chi\vartheta$, $\varphi\vartheta$; 4) a ξ , ψ előtt szokásban volt $X\Sigma$, $\Phi\Sigma$ nem lehet vala, ha χ , $\varphi = kh$, ph ; 5) a jóniai $\acute{\alpha}\pi' \acute{\iota}\pi\pi\upsilon\upsilon$ különben nem különböznék $\acute{\alpha}\varphi' \acute{\iota}\pi\pi\upsilon\upsilon$ -tól, v. $\acute{\epsilon}\pi\omicron\rho\acute{\alpha}\omega$ -féle $\acute{\epsilon}\varphi\omicron\rho\acute{\alpha}\omega$ -tól. Látni való, hogy e nehézségi okok, ha érnek is valamint a *ph*, *th*, *kh* ellen, nem támaszthatók egyszersmind a 2-dik mód sze-

rinti (*pf*, *ts*⁴, *kch*) ejtés ellen; mert, a mely közülök ez ellen leginkább érne valamit, a $\chi\theta$, $\varphi\theta$ ejthetelensége, nem áll mihelyt csak a *pf-t*, *kch-t* ejthetése áll; ez pedig ejthető, v. ö. német *köpft*, *rupft* stb., svájci *wacht* (*wakcht*); sőt *czt* is ejthető, p. o. tót *ctiit*; a *t* után aztán akár *h-t*, akár egy *s*⁴ spiranst ejteni, nem okoz semmi nehézséget; a főnehézség, még pedig a mi magyar vagy német ejtőtehetségünkre nézve, a χ , φ -beli spirans (*ch*, *f*)-nak *t* előtti ejtésében áll, értve szó elején is, mert különben nekünk is játékdolog az. Ámde ez valóban nem nehezebb mint a $\pi\tau$, $\kappa\tau$, melyet a görög szépségesen megtűr és ki tud ejteni szó elején is (*πτόλεμος*, *κτάρμαι*), s megtűri a szláv is az ily *kt-t* (*kto*, tót *které*), és csakugyan van *cht* is szó elején p. o. a tót *chiví*-ben, és *ft* még az altaji mordvinban is (nem eredeti összeszorítás következtében: *ftal*). A $\chi\theta$ -nek 2-dik mód szerint való ejthetése ellen tehát nem lehet alapos kifogás, meg nem is kell csodálnunk e $\varphi\theta$, $\chi\theta$ -t szó elején oly nyelvben, mely a $\pi\tau$, $\kappa\tau$ -t is ugyanott ki tudja ejteni; végre pedig nagyon furcsának kellene tartanunk azt a postulatumot, hogy a görög nyelv ejtése elejétől fogva okvetetlenül valami rendkívül lágy, könnyű és széphangzatú volt legyen.

A *mediae aspiratae*-t, úgy véli Ebel, tán a szanszkritban is aligha kell külön *h*-val ejteni, mert még szóelején is vannak *gh-n*, *dh-m*, *ghr*, *dhr*, *bhr*, *bhl*, *dhv*; azonban ily consonanscsoportok ejtésének abszolút lehetőségét, a melyet különösen Arendt kimutatott (a *Beiträge für vgl. sprachf.* II, 285. stb. l.), ő is megengedi, s így a csak ránk nézve álló relativ tehetetlenséget nem szabad elismert tények (a mai indiai ejtés) ellen bizonyító okúl használni. Keveset nyom az, hogy hébe-hóba a szanszkrit aspirata spiranssá lesz (*gh* — *h*, de *dh* is — *h*, a mi épen a *h-s* ejtés mellett tanuskodik), mert ez az aspirata természetes fejlődése.

Ezentúl ahhoz a kérdéshez fordul Ebel, vajjon az ógörög ejtésben, noha az írás nem különbözteti meg, nem voltak-e mégis lágy aspiraták? Némileg, de nem döntőleg mellette szóló két ok volna: 1) hogy az újjörög a γ , β , δ -t spiransnak ejti (arab غ, *v*, arab ذ vagy lágy angol *th*), 2) hogy a régi grammaticusok e betűket, *media* nevezettel, a *tenuis* és *aspiratae* közé helyezték. Ebel azt tartja, hogy hol aspirációval hol a nélkül ejtették, a mi azáltal némileg valószínűtlenné lesz, hogy az újjör. a γ , β , δ ejtésében nem mutat ilyen ingadozást. Különben még azt a véleményt is, melylyel Ebel látszik lenni, hogy t. i. a mediából vagy általában az egyszerű explosívá-

ból csak aspiratio közvetítésével lehet spirans, vissza kell utasítunk: mert az explosívához kellő lég-elzárásnak egyszerű lazulása hozza elé a spiranst, és keletkeznek így explosívából spiransok oly nyelvekben is, melyekben igaz aspirátának legkisebb nyoma sincs, p. o. a törökben γ a k -ból (varmak és varmaya, nem elégedvén meg a nyelv a csupa lágyítással, míg a csuvasban p. o. a k mindig csak g -vé lágyul, és γ -vé csak a $h = \chi$, ح); szintígy van török z , melly etymologice d , t -ből eredt stb.

A spiransok külön tárgyalását a német spiransok felsorolásával kezdi E., melyeket a részben tökéletlen német írásmód elhagyásával, így ad:

$$\begin{array}{l} f, \quad s, \quad ch, \quad hh \\ v, \quad z, \quad j, \quad jh \end{array}$$

megkülönbözteti a ch -t ebben (*ich, röcheln*) a *rache, tochterbeli ch* (hh)-től; a $j = g$ ebben *königes északinémet* ejtés szerint, a $jh = g$ ebben *tages* ugyana szerint. Megfelelnek ezek a kétféle k , g -nek, azaz guttural és palatal k , g -nek. A Lepsiusféle átírási rendszer szerint ch , $hh = \chi', \chi$; j , $jh = \gamma', \gamma$. — Az u , i -nek megfelelő félvocalist w , y -nak írja (ang. *water*, francia *ayez*), s közülök a y -t az ógörögről is fölteszi ilyenekben: $\mu\omega\alpha$, $\kappa\alpha\iota\omega$, $\epsilon\dot{\iota}\eta$ — $\mu\nu\gamma\alpha$, $\kappa\alpha\gamma\alpha$, $\acute{\epsilon}\gamma\eta$, azaz: $\mu\nu\gamma\alpha$, $\kappa\alpha\iota\gamma\omega$, $\epsilon\dot{\iota}\eta$). A fentebbieken kívül még új spiransok lépnek föl, a dentalisok és palatalisok (elő, gutturalisok) közt helyt foglaló hangok közül, melyeket Ebel az *assibilateae* közös nevével jelöl meg, s melyek legrendszeresebben fordulnak elé a lengyel nyelvben, a hol három sorral vannak, ú. m.

1)	<i>ten.</i> c,	<i>med.</i> dz,	<i>spir.</i> s,	z
2)	cz (č),	dź,	sz (š),	ź
3)	ć,	dź,	ś,	ź

Az *assibilateae* név ellen az a kifogás lehet, hogy az csak az 1. és 2. oszlophoz illik, a 3. 4.-beli spiransok bizony csak *sibilatae*, melyek semmi explosívára nem támaszkodnak. Az különben helyes észrevétele, hogy az *assibilatio* egy fokon áll az *aspiratióval*; hiszen a dentalis *aspirata* 2-dik ejtés-módja nem egyéb mint *assibilatio* (s így meg is felel p. o. a lengyel *dzvon* a szkr. *dhvan* hangozni igének). Ha azonban arra is emlékezünk, hogy mi tulajdonképen a szláv nyelvekben az *assibilatio* okozója, hogy az t. i. a jésítés (*mouillirung*), kiterjeszthetjük erre is a fentebbi észrevételt, s így egyszersmind

megtaláltuk azt is, a mi kivált a mí altaji nyelveinkben az ős árja nyelvek aspiratiójának felel meg. És csakugyan, a mint a görög aspirata a csupa aspiráló elembe (a spiransokba) ment át, úgy nem ritkán azt találjuk, hogy a jésített hangzó a csupa jésítő elemmé (csupa *j*-vé) vált, mint p. o. a *t*-ből eredő török *j* ebben: *ajak* (l. fent 241. l.), vagy a szintily magy. *j* a napjaim-ban (l. 293 l.) stb. A jésítés, a miről kétségtelen nyelvhasonlítási tények győznek meg, megfoghatja az oly mássalhangzókat is, a melyek még semmiféle önhangzói *j* elemmel (*i*-vel) nem érintkeznek; szintígy az aspiratiót is történeti hangfejlődésnek kell tulajdonítnunk, mely valaha még nem létezett.

Ezek után Ebel a spiransoknak a szanszkrit, latin, német, görög, kelt és szláv nyelvekben mennyire eléfordulását, kivált a *v*, *j* spiransok és *w*, *y* félvocalisok viszonyát tárgyalja általánosan, mely szakaszból azonban csak itt-ott egy-egy pontot tartok említésre eléggé érdekesnek. Így a szanszkritban hiányozván lágy dentalis spirans (*z*), az *s*, a hol megkívántatik a lágyulás, egyenesen *r*-be megy át; a latinban szintén nincs lágy *s* (*z*), hanem gyakran vocalisok között *r*-be ment át a kemény *s*, p. o. *-ârum* = *-âsâm*. A latinnak régibb korára nézve azonban, véli Ebel, föl lehet tenni egy ily lágy *z*-t, a mint ez megvan az oszokban (*-azum* gen. plur.) úgy, hogy ez esnék közbe a szkr. *âsâm* és lat. *ârum* közé, úgy a mint a gót *-izô* (comparativus) is az ófelnémet *-iro*-hoz vezet át; aligha álltak elé, azt mondja, Furius, Valerius, Papirius-féle szók közvetlen kemény *s*-es Fusius stbiből, hanem kell hogy előbb ezekben az *s*-nek lágy *z* hangja lett legyen, mely mindenesetre megvolt neki a Clausus = Claudius-ban. Érdekes ez észrevétel ránk nézve, mert *s*-hangból keletkező *r*-rel nekünk is van dolgunk, p. o. a csuvasban, s néha a törökben. Különösen a szanszkritot tekintve azt kell mondanunk, hogy az *r* kifejlődése nem egyéb mint egy folytatott lágyulás, s csakugyan a csuvas nem eredeti *r* nagyrészt oly helyen találkozik, hol a nyelv szabályai a lágyulást kívánják meg, azaz két vocalis között, s az oszmani-török is legtöbbszörire már a kész lágy *z*-t állítja ellenébe a csuvas *r*-nek. Azonban csak a latin és német *s*-ből keletkezett *r*-hez lehet hasonlítani a csuvas *r*-t, mert az *s*-nek, mely különben még megvan a csuvas nyelvben, szabályos lágya a *z*, és az *r* mint *s*-ből eredt hang csak nyelvhasonlítólág mutatható ki. — A latin *o* megfelel szanszkrit *va*-nak ebben: *soror*, *socer*; alkalma-

sint, véli Ebel, a *v* elébb tompává tette az *a* hangot, mielőtt kiesett, úgy mint az angol *w* hat az *a* ejtésére ebben : *water*, *quarter*; v. ö. gör. *κοδράντης*-t a lat. *quadrans*-ból. E helyes észrevételt alkalmazhatjuk némileg arra is, hogy csuv. *tuvat* (e h. *tuvart*), *tvat* a törökben dört (mélyhangulag *dort* volna), v. ö. jak. *tiörd* (**tuord*), vagy arra, hogy csuv. *tuvaz* só (e h. *tuvaz*) = tör. *toz*, jk. *tös*. — A görögben valaha megvolt félvocalisok *w*, *y*, vagy önhangzóvá lettek (*ῥέσις*-ből *ῥεσις*, *ἄρηκτος*-ből *ἀρηκτος*, *δρην*-ből *δοάν*), részint metathesissel (*ταῦρος* = galliai *tarvos*, **κερω*-ból *κίρω*); vagy megmaradtak egy ideig elébetolt vocalis által (vocalvorschlag) támasztva (*ἔερωση*, kretai *ἄερωσα*, azaz : *ἐῖρωση*, *ἀῖρωσα* = *ῖρωση*, e mellett : *ἔρωση*); vagy hehezetet vettek föl, mely után aztán kiestek (*ῥέσπερος*-ból *ῖσπερος*, *γυμεις*-ből *ῖμεις*, s általában *ῖ* minden *ῖ* helyett szó elején); végre legerősebb támaszt nyerhettek elébetolt muta media által, úgy hogy *γρ*, *δγ* keletkeztek (ez utóbbi magyarázza p. o. a *μειζων* alakot ebből *μειζων* : *μείγων*, *μεδγων*, *μείδγων*); hogy a pusztán volt *w*, *y*-hez utólag ily támaszbetű járulhat, mutatják az iráni nyelvek, p. o. perzsa *gáh* = szkr. *vâsa* stb.), meg a román nyelvek (lat. *iacere* azaz *yacere* lesz később *diacere* = olasz *giacere*). A tény itt tehát az, hogy *w*, *y*, kivált szó elején, explosivát nyernek támaszul, jelesen *g* és *d*-t; hogy ily úton a pusztá *y*, vagy akár *j*-ből, melyet úgy sem lehet szorosán elválasztani tőle, *ž* hang is keletkezik (p. o. az olaszban). Ugyane tényt látjuk fölmerülni a mi áltaji nyelveink körében, abban, hogy a szókezdő török *j*-t több tatár dialectus *ž*-nek ejti vagy írja is (ج); hogy a mongol szókezdő *dz* vagy *z* a *j*-betű jegyével van írva; hogy a kojbal és karagaszatátár *t* (*d'*)-t valamint a csuvas *ś*-t és a jakut *s*-t állítanak a török szókezdő *j* ellenébe (mely utóbbiak csak azért kemények, mert e nyelvek szeretik a szó elején a kemény mássalhangzót s a jakutnak általában nincs is lágy *z*-je). Már most tudva levén, hogy a török szókezdő *j*-nek különböző etymologicus eredete vagyon (tehát a tatár, kojbal, csuvas, jakut megfelelőknek is), kérdés, vajjon az illető eredeti hangzókból fejlődtek-e a török *j*-nek helyettesítői, vagy csak ennek mediumán át álltak-e elé? Már egyelőre tekintve azt, hogy *j* a jésítés útján többféle eredeti mássalhangzóból eredhet (teszem csak gutturalisból és dentalisból), tehát többfélét reducálhat egyféle, könnyebben van megfejtve a kojbal *t'*, csuv. *ś*, jak. *s* egyfélesége, ha, a mi lehet is, a közvetítő *j*-ből eredetjük, mint ha a többféle eredetiből egyenesen

származtatjuk, a mikor nincsen azon egyféleiséget biztosító ok-hatás (mint a *j*-re nézve a jésítés); továbbá mind egy csoportbeli nyelvek ezek (a török, tatár, csuvas, jakut), melyek egymástól elválásuk koráig, igen hihetően bírhatták az akármiből eredt szókezdő *j*-t, s csak elválásuk után fejlesztették azt tovább különféle módon (a kojbal csak dentalissal támasztván : *t*, *d*; a tatár *ž*-vé változtatván a fölteendő *d* ejtést; a csuvas *ž*-t felcserélvén *š*-vel, mert annyit ér ez, csak kemény mássalhangzóképen, s találkozik is még tör. *č*-vel; megvan még *č* is = tör. *j*, p. o. *čirä* = *jürek*; a jakut végre *s*-szel, *z*-helyett, mely *d*-ből keletkezett volna, mint a görög *ζ dj*-ből. E fölfogás mellett végre még az hozható föl, hogy kivételesen megmaradt a csuvasban is a *j* = tör. *j*, p. o. *jora* = *jara*-mak, *jivala* = *jivala*-mak stb., nyilván való jeléül, hogy a szókezdő *š* általán véve tör. *j*-ből ered, csak hogy nem minden ily *j*-t tudott elfogni az elvasztulás és megsziszegősülés. S így jóformán mégis az igazat találja el a szókezdő jakut *s* eredetéről Böthlingk véleménye, mely ellen a Magyar Nyelvészet IV, 437. l. még kétségeket támasztottam; s így továbbá szóhasonlító kutatásainkban nem annyira azt kell kutatnunk, miből ered egyenesen a csuvas *š*, jakut *s*, hanem a török *j*-ből kell kiindulnunk, melynek eredetét azonban legtöbbsnyire csak a török-ségen kívülről fogjuk meghatározhatni.

Végre Ebel az *l*, *r*-nek, melyeket helyesen mintegy dentalis és lingualis félvocalisoknak nevez, szentel értekezésében egy szakaszt, különösen az *l*-nek kétféle nemét emelvén ki (gutturalis lengyel *l* és palatalis *l*). Amaz az, mely az *u*, *o* hangokba átmege, vagy az előtte való vocalisnak ilyen hangszinezetet tud adni (minthogy könnyen valami *ü*-féle hangzik előtte, úgy hogy p. lengyel parasz-tok *Michal* helyett tisztán *Michaul*-t ejtenek. A szerb ezen *l*-t a szó végén *o*-vá változtatja, p. o. *bio* e h. *bil* = or. *быль*, *pisao* = or. *писаъ*, *pisal*. — A szláv után legtisztábban a francia mutatja az *l* megvoltát abban, hogy *al*, *ol*, *el* látszólagosan egyenesen *au*, *ou*, *eau*-be mennek át, valóság szerint, úgy véli, csak *aul*-féle alakok közvetítésén át. Már Böthlingk is (Jakut gr., 4. l. jegyzet) kifejjezi e véleményyt, hogy az orosz-lengyel *л* (*l*) idegennek inkább *u*-nak hangzó ejtése, a francia *au*, *ou* = *al*, *ol*-ra emlékeztet; és egy régi francia (1414—1420-ról kelt) könyvben *manteaulx*, *chevaulx*, *chasteaulx*, *eulz*, *ceulz*, *haul*-féle írásmódot találván, azt gyanítja, hogy az *l* előbb csak homályos-hanguvá tette az előtte való vocalist, mielőtt egészen

kiesett. A german nyelvtéren találja Ebel az *l*-t az angol *calm, calf, calves, talk, fall*-ban; a svéd-dán-angol *fälla, folde, fold* = faltenban; az *al*-ból való hollandi *ou*-ban *d, t* előtt: *houden* halten (svéd *hälla, dán holde, ang. hold*), *out* alt (ang. *old*), *hout* Holz stb.; a görögységben tanuskodnak róla a krétai glossák: *αἰκάρ, ἀνύονα, ἀμα, ἀσος, θεύεισθαι, ἀγγεῖν, εὐθεῖν* e h. *ὀλκόν* stb. — Végre a latinban is bizonyítják az *l* különbségét már a régi grammatikusok, kik az *l*-nek szó elején *k* *ö* *z* *e* *p*-ejtést tulajdonítanak; *v a s t a g a b b a t* (plenum; largius, pinguius profertur) szó közepén, mikor nem kettős, mássalhangzó előtt és utána (*sol, silva, flavus, clarus*); *v é k o n y a b b a t* (exilem; subtilius effertur), mikor kettős (*ille, Allia, Metellus*). Ebből magyarázza aztán Ebel, hogy egyszerű *l* (tehát vastag *l*) előtti *o, u* váltakozik kettős (vékony) *ll* előtti *e, i*-vel ilyenekben: *pepuli: pello, perculi: percello, volo, vult: velle, vellem; facultas: facillimus, olim: ille* stb.; *-ulus, -olus* kicsinyítőképző *e* mellett: *-ellus, -illus*; továbbá, hogy metathesis mellett főleg *o, u* szerepel, mint *pulmo = πλεύμων, fulgeo* *e* mellett: *φλέγω, flagrare, flamma* (*flagma); *tuli, tolero* *e* mellett: [t] *latus*; továbbá az *u* betoldását ezekben: *vinculum, periculum, piaculum* régibb *vinculum, periculum, umber pihacul* helyett, meg kölcsönvett szókban: *Hercules, Aesculapius* ezekből: *Ἡρακλῆς, Ἀσκληπιός*; végre azt, hogy egyszerű *l* előtt rokonnyelvekbeli *a, e* helyett *o, u* lép föl: *famulus = oszk famel, mulgeo = ἀμείλω, molo = gót mala, ószl. melja, culmus = κάλαμος*; meg kölcsönvett szókban is: *crapula, catapulta* ezekből: *κραυπάλη, καταπέλτης*. — Ezután berekesztie szakaszt az *l*-nek a román nyelvekben való fejlődése, mely nem egy irányban haladott, azért, mert különböző ejtési hajlamoknak engedtek a nyelvek, a franczia *p. o.* kivált az *ül*-t szeretvén, a spanyol meg a *ly*-t. — Ránk nézve is, hogy itt is még egy pillantást vessünk a magyar nyelvre, nagyon érdekes az *l* különböző természete. Vastag, söt lengyelféle *l*-nek a közönséges magyar ejtésben is eléfordulását az élesen figyelő Regner T. is állítja (I. Nyelvt. Értesítő II, 411. 413.) és nem ez adja-e annak kulcsát, hogy különböző tájéjtéseinkben az *al* lesz *á, ó, ua, az ol, öl* — *uó, üö, az el — é, ie* stb., hogy a ragok és képzők végéről az *l* el szokott maradni (*-ru = rul, vótá = voltál* stb.)? Bizony a fentebbiek után, legjobban úgy magyarázódnak meg e jelenségek, ha az eltűnt *l*-nek a vastag (gutturalis) *l*-féle jellemet tulajdonítjuk.

BUDENZ JÓZSEF.



Könyvhirdetések.

A magyar nyelv szótára. A magyar tudományos Akadémia megbízásából készítették Czuczor Gergely és Fogarasi János m. akad. r. tagok I. és II. köt. 1. 2. 3. 4. füzeté, egy-egy füzet ára 1 frt. Pesten 1863. Emich Gusztáv m. akad. nyomdásznál.

Cherstomathia Fennica. — **Finn olvasmányok** a finn nyelvet tanulók számára. Szerkeszti Hunfalvy Pál. A magyar Akadémia kiadása. Pesten 1861. Eggenberger Ferdinánd akadémia könyvvarusnál. I—X, meg 1—580 lap. A gyakorlati segítő, melly a szokat elemézi, 93 lapot teszen. Ára 3 for.

Abuska, csagataj-török szógyűjtemény. Török kéziratokból fordította Vámbéry Ármin; előbeszéddel és jegyzetekkel kísérte Búdenz József. — A magy. Akadémia kiadása. Pesten 1862. Eggenberger Ferd. akad. könyvvarusnál. Ára 1 for.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a magy. tud. Akadémia nyelvostályának bizottsága. — Szerkeszti Hunfalvy Pál. Pesten 1862. Eggenberger Ferdinand m. akad. könyvvarusnál. Első kötet. 476 lap. Ára 3 for. Második kötet. 478 lap. Ára 3 for.

Magyar Nyelvészet. Szerkeszté Hunfalvy Pál.

Első évfolyam, Pesten 1856. 412 lap. ára 5 frt 25 kr.

Második évfolyam, Pesten 1857. 478 " " 5 " 25 "

Harmadik évfolyam, Pesten 1858. 486 " " 5 " 25 "

Negyedik évfolyam, Pesten 1859. 480 " " 5 " 25 "

Ötödik évfolyam, Pesten 1860. 550 " " 5 " 25 "

Hatodik évfolyam, Pesten 1861. 556 " " 5 " 25 "

Mind a hat évfolyam együtt 25 forint.

Pesten **Osterlamm Károly** könyvvarusnál.

A

NYELVTUDOMÁNYI KÖZLEMENYEK

e folyó 1864 ik évre három füzetben jelennek meg.

A „Nyelvtudományi közlemények“ értekező részében azon értekezések vannak, melyek az Akadémia és a bizottság ülésében felolvastattak vagy tárgyalattak. „Ismerető részök“-ben pedig tudósítások lesznek a bizottság üléseiről, s könyvismertetések úgy a bel- mint a külföldön megjelent nyelvtudományi munkákról; ennélfogva ezen „Ismerető rész“ elfogad akárkitől bírálatokat.

Az előfizetési ár a 30 nagyrétű ivet tevő **három füzetre** csak **három forint**, postai bérmentes szétküldés mellett 3 frt 30 kr. újpénzben.

Az előfizetési pénz alólirotthoz küldendő, ki a szétküldést pontosan fogja teljesíteni.

Pest, 1864. febr. 14-én.

Eggenberger Ferdinand,

m. akad. könyvtáros.

(Barátok terén).